

הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל
פענוח, עריכה והערות: הרב ארי יצחק שבט

תורת השלום

- מאמר חדש מאת מרן הראי"ה קוק זצ"ל -

מבוא

לפנינו מאמר חדש¹ פרי עטו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל העוסק ביחס לדעות והמפלגות השונות בקרב עם ישראל וערך השלום ביניהן. נושא זה העסיק את מרן הרב זצ"ל כבר בזוּימל בשנת תרנ"ה,² וכמובן בשנים לאחר מכן כפי שניתן לראות במקומות רבים בכתביו.

מאמר זה, עם הכותרת 'תורת השלום', כולל כתשעה דפים מוקלדים במכונת כתיבה ומצוי במרכז התיעודי של בית הרב. ייתכן שהמאמר הוקלד ע"י הרמ"צ נריה או משרדו,³ ויש טעויות לא מעטות בהקלדה. נוסח זה נכנה להלן בשם 'הנוסח הערוך' והוא הבסיס למהדורתנו.

מקורו של המאמר בפנקס ה' של מרן הראי"ה - אחד מהפנקסים הרבים של מרן הרב (אין להתבלבל עם 'קובץ' ה' משמונה קבצים). לפי ידידי הרב אוריאל עיטם, פנקס זה נכתב בשנים הראשונות של 'תקופת יפו', עם עליית הרב ארצה. הוא סבור

1. תיק אלפ, המאמר מתפרסם באדיבות בית הרב וראשיו, הר"י פריד והר"א טייץ. תודתי הרבה נתונה גם לשלשה מגדולי המומחים בדורנו בתורת הרב זצ"ל: לידידי הר"ז נוימן על הערותיו הרבות והחשובות במיוחד, ולידידי הרב אוריאל עיטם והרב בעז אופן מ'המכון להוצאת גנזי הראי"ה', על הערותיהם החיוניות בנושאי הרקע, ועל השימוש בנוסח שבידיהם מפנקס ה' המקורי של כתי"ק של הרב.

2. ראו 'שלום בשם', אורות הראיה, עמ' יח; ואוצרות הראי"ה, מהד' תשמ"ח, עמ' 925, ושם עמ' 28, שכתב שמתכנן עיתון לשם איחוד המפלגות השונות בישראל בשם 'שלום לעם'.

3. בדומה למסמכים רבים אחרים, המוקלדים במכונת כתיבה שצילומיהם נמצאים במרכז התיעודי בבית הרב, ראו בתחילת מאמרי, 'בענין האהבה לילדים וקדושת הבכור, טעמי המצוות ואבולוציית המוסר- פיסקה חדשה מאת הראי"ה קוק זצ"ל', המעין, נג, א, גליון 203 (חשון

תשע"ג), עמ' 4.

שזמן כתיבתו מוקדם לזמן כתיבת שמונה קבצים אבל נכתב, כאמור, כבר בארץ ישראל.

חלקים מפנקס זה (שאינם כוללים את המאמר שלפנינו) נדפסו ע"י ידידי הרב בעז אופן בספר 'קבצים מכתב יד קדשו' (כרך ב', ירושלים תשס"ח), מתוך העתק בכת"י של הרצבי"ה (הקדמה, שם, עמ' ח). באותה עת לא היה בידיהם צילום תוכן הפנקס כולו, אלא רק העתקות חלקיות ממנו, ולכן הפסקאות שמהן בנוי המאמר שלפנינו – 'תורת השלום' – לא נדפסו. במהדורתנו השוינו את הנוסח הערוך לנוסח שבכת"י של מרן הרב (להלן 'כת"י' או 'כתב היד').

סגנון הכתיבה של מרן הרב זצ"ל במאמר זה הוא אכן ללא-ספק מוקדם יחסית לרוב כתביו. כך עולה מהביטויים בעברית שהשתנו רבות בכתביו במשך חייו. ראו, למשל, ליד הערות 55 ("הדעה האלהית", עי' היטב בהערה שם); 77 ("האור הנפזר", עי' היטב בהערה שם); 124 ("עבוד"); 130 ("הפועל והמעשה"); 199 ("כשתגמר את הפעטה"); 215 ("כל אחת משלמת") ועוד. כך גם מבחינה רעיונית, ראו בהמשך ליד הערה 111, שם חושש הרב שהלאומיות של "חלוצי התחיה החדשה שלנו", היא שטחית מדי ותיפס כ"מי רקק", ביטוי סקפטי עם נימה שלילית שמתאימה יותר לכתבי הרב בראשית דרכו (הבחנה שהדגיש הרצבי"ה זצ"ל לעתים קרובות, בין לפני עליית הרב לאחריה), לפני הכרתו וקשריו העמוקים עם החלוצים, הצהרת בלפור וההכנות בפועל למדינה היהודית.

כמו כן ציינו בהערות השוליים בהמשך, שבמאמר זה כבר מופיעים רבים מהרעיונות החדשניים של הרב בצורה ראשונית יחסית. הם עובדו ופותחו לאחר מכן, ומופיעים בעיקר בספרי 'עקבי הצאן' ו'אורות'. כך מעניין גם לציין את המשנה הראשונה והשנייה של הרב לגבי ביטול הלאומיות בעתיד אצל אומות העולם, ראו היטב בהמשך בהערה 205.

המאמר "תורת השלום" הערוך בנוי משלושה רצפי-פסקאות המופיעות באותו פנקס ה'.

פסקה I מופיעה בכתב היד בעמודים קיז-קכח (וזה פשר האותיות קיז המופיעות בראש הנוסח הערוך). פסקה II מופיעה בכתב היד בעמודים קלג-קלו. הוא נדפסה גם על ידי ידידנו הר"ש אבינר, ב'תוספת אורות התורה', שהדפיס בסוף מהדורת

4. הרחיב על כך ידידי הקדוש הרב איתם הנקין הי"ד, במאמרו "לנבוכי הדור" של הראי"ה קוק: מבוא לחיבור שלא הושלם, אקדמות כ"ה (אלול תש"ע), עמ' 171-188, שלא רק הרצבי"ה, אלא אף הרב זצ"ל בעצמו לאחר עלייתו ארצה, גנז וכמעט לא הוציא לאור את הכתבים הרבים שכתב בחו"ל, כולל מדבר שור, עין איה ולנבוכי הדור.

אורות התורה המבואר שלו (בית אל, תשע"ב), הוספה כו. פסקה III מופיעה בכתב היד בעמודים קסז-קע.

כמו רוב ספרי הרב שבידינו, 'תורת השלום' הוא מאמר שעבר עריכה קלה. העריכה שלפנינו מתאימה לדרך שבה נקט הרצבי"ה בעריכותיו: לשמור על המילים המקוריות של הרב קוק (וכשניתן, לשנות למילים מובנות יותר הדומות בצלילן), אך לשנות מעט בסדרן לפי הצורך כדי להקל על הבנת המשפט; ולהוסיף פיסוק ותיקוני לשון.⁵ "תפירת" שלושת רצפי הפסקאות (ממקומות שונים בפנקס), הקשורים זה בזה מבחינת תוכן ענייני, מתאימה אף היא לדרכו של הרצבי"ה קוק. נוכל אפוא לקבוע בוודאות יחסית כי מאמר זה נערך על-ידי הרצבי"ה קוק.

אמנם, מעניין לציין שלעומת העריכה של מילים רבות (אך כמעט ללא שינוי של ביטוי שלם) לאורך המאמר, שונה לגמרי סגנון העריכה (הדראסטית) של שלושת המשפטים הראשונים במאמר. בכת"י הנוסח הוא: "זה שנשפל ונתמעט בכללות האומה זה כמה יסוד העסק בהענינים הגבוהים והנעלים שבתורה, שהפסגה היותר גבוהה ופנימית מכולם היא חקר אל[ו]ה ודעת קדושים בדרכי הרזים ופנימיות הקבלה, שההכשר להבנתם והשגת הרגשתם הצחה והרוממה הוא העסק המתמיד והרחב בכל המקצעות העיוניות שבתורה, בחכמת המוסר והעבודה הפילוסופיה האלהית ויתר המקצעות הרוחניות המתלוות עמה הוא גרם לנו את כל הפירודים הרבים..." ואילו בנוסח הערוך: "הפסגה היותר גבוהה ופנימית, של כל העניינים הגבוהים והנעלים שבתורה היא חקר אל[ו]ה ודעת קדושים בדרכי הרזים ופנימיות הקבלה. ההכשר להבנתם והשגת הרגשתם הצחה והרוממה הוא העסק המתמיד והרחב בכל המקצעות העיוניים שבתורה, בחכמת המוסר והעבודה, הפילוסופיה האלהית ויתר המקצעות הרוחניים הנלוים עמה".

כן מעניינת היא העובדה שמשום מה נשמטה בנוסח הערוך הפסקה האחרונה מהרצף השלישי בפנקס ה', שהיא לכאורה הפסקה האחרונה והמסכמת של המאמר (ועל כן השלמנו אותה, ליד הערה 219 ואילך, "תורת שלום זאת [...]"). מדובר בפסקה המופיעה בכתב היד כהמשך טבעי ואורגני לפסקאות שקדמו לה מאמצע עמוד בפנקס ה', עמ' קע-קעא. וממנה אף נלקחה כותרת המאמר, "תורת השלום!" וצריך עיון מדוע פסקה זו איננה מופיעה בנוסח הערוך כפי שמצאנו אותו.

5. ראו למשל הערות 32, 72, 85, 89, 127, ו-182.

6. ראו רק בהערה 122, שם נשמטו 17 מילים.

כמו"כ, הר"ב אופן העיר שבשולי כתה"י מצוינת – בכתב-ידו של הרצבי"ה – חלוקה אחרת של עריכה.

על כן, ניתן לשער שלפנינו מאמר שמסיבות לא ברורות נפסקה⁷ עריכתו באמצע. השערה זו מסבירה גם את השוני שבסגנון העריכה של שלושת המשפטים הראשונים – שם הורכבו המשפטים בסגנון עריכת הרצבי"ה; גם את השמטת הפסקה האחרונה; וגם את החלוקה האחרת של עריכה שבכת"י של הרצבי"ה שבשולי הפנקס. ייתכן, אם כן, שהמאמר נערך בשני שלבים. בשלב ראשון, הרצבי"ה – או שמא עורך אחר – עבד על עריכת המילים ורק לאחר מכן, בשלב שני, התחיל הרצבי"ה לעסוק ב"תפירת" המשפטים. ואם כן, לפנינו צוהר מעניין – ואולי אף חדשני – לדרך וסדר העריכה של הרצבי"ה.

כפי שציינו, במהדורה זו העדפנו את הנוסח הערוך בשל היתרונות הרבים שלו להבנה, בנוסף לתיקוני הלשון.

עם זאת, טעויות הקלדה ברורות תוקנו על פי כתב היד המקורי של מרן הרב. כמו"כ במקומות שבהם שלא הייתה ברורה סיבת ההשמטה או השינוי בנוסח הערוך, השלמנו את גוף המאמר ע"פ כתי"ק וסימנו בסוגריים מרובעות. מלבד זאת, למען הדיוק והבנת העריכה, השווינו את הנוסח הערוך לנוסח כתב היד וציינו לשינויים אלו בהערות השוליים. יש להעיר כי תיקוני לשון פשוטים שנעשו על ידי העורך – כגון התאמת הנוסח לעברית בת זמננו – לא צוינו.

ארי שבט

7. ראו הוכחות נוספות המצביעות על כיוון זה, בהערות 197, 210 ו-219.

תורת השלום⁸

הפסגה היותר גבוהה ופנימית, של כל העניינים הגבוהים והנעלים שבתורה היא חקר אל[ן]ה⁹ ודעת קדושים¹⁰ בדרכי הרזים ופנימיות הקבלה.¹¹ ההכשר¹² להבנתם והשגת הרגשתם¹³ הצחה והרוממה הוא העסק המתמיד והרחב בכל המקצעת העיוניים שבתורה, בחכמת המוסר והעבודה, הפילוסופיה האלהית ויתר המקצועות הרוחניים הנלוים עמה. מה שנשפל ונתמעט בכללות האומה זה כמה¹⁴ יסוד [העסק] באותם העניינים הגבוהים והנעלים, הוא גרם לנו את כל הפרודים הרבים שנתפרדו בני עמנו לכתות ולמפלגות שונות, העומדות הרחק מאד אחת מחברתה, בדעות ובתכונות,¹⁵ עד שהפירוד מביא הריסה מעשית, כי א"א לאחד את הדיעות אפילו ע"י המחשבה היותר ראויה להתקבל על לב כל,¹⁶ מפני שרחקו כ"כ סגנוני הציורים הפנימיים, שהם הנושאים את הטפוס הכללי¹⁷ של מטרת החיים הנוגעת לכל פעולה כבירה וכוללת,¹⁸ עד שא"א לקשר את הפזורים בשום קשר הרמוני.¹⁹ באמת אין כל

8. בראש העמוד המוקלד מופיע: עמ' קיז. ציון זה הוא, כפי שביארנו במבוא, מספר העמוד בפקס ה' של כתי"ק.
9. בכת"ק וגם בערוך כתוב: אלה, ללא האות ו' וללא הול"ם. הביטוי "חקר אלוה" תמיד כתוב אצל הרב זצ"ל בלי וא"ו, ראו עין איה, ברכות, פרק ז', סע' נה (לקראת הסוף). במהדורה המתוקנת (תשס"ז), הוסיפו הול"ם אחרי הלמ"ד כדי למנוע טעות, ולקרוא עם סג"ל תחת הלמ"ד. גם במדבר שור, דרוש ט"ז, מופיע הביטוי: חקר אלה ית', שם המילה "יתברך" מבהירה שהמילה הקודמת היא: א-לוה.
10. ע"פ משלי ט', י; שם ל', ג.
11. הרב מקדים ואומר שהעיסוק בפנימיות התורה אינו רק הכרח השעה בדיעבד והגורם שיביא שלום בין הפלגים ושיחזיר את הרחוקים לתורה, אלא שהוא אידיאל **מלכתחילה** ר"הפסגה היותר גבוהה ופנימית של כל העניינים הגבוהים והנעלים שבתורה".
12. הרב מדויק שהעיסוק בלימוד האמונה, מוסר וכו' אינו פסגת הפנימיות עצמה, אלא מכשיר להשגת הפסגה שהיא "דרכי הרזים ופנימיות הקבלה", ראו בהמשך הערות 138 ו-149.
13. מדגיש הרב שלימוד פנימיות התורה מועיל בשני התחומים: ההבנה והרגש גם יחד.
14. ע"פ זכריה ז', ג. כלומר: זה כמה זמן.
15. הפלגים האידיאולוגים בעם ישראל בזמנו ובסביבתו של הרב כללו: מתנגדים, חסידים, סוציאליסטים, ציונים לאומיים, משכילים הומניסטים ועוד.
16. כלומר, אפילו בדברים שלכאורה צריכים להיות מוסכמים.
17. ראו שמונה קבצים, קובץ ז', ח: "ומאגד את כל התוכנים המעשיים בחיים, את כל הבריות בפועל, את כל העולמים בציור. את כל התקוות ומשאות הנפשיות הכלליות והפרטיות. ומחברם יחד **לטפוס כללי**, שלא יפול צרור ארץ".
18. מדגיש הרב שלא מדובר במחלוקת בעניינים של מה בכך, אלא בשאלות הקיומיות ביותר.

רע בחילוק של כמות ובשינויים²⁰ של דעות, כשלעצמן,²¹ יסוד היצירה של הנפשות האנושיות, [הוא גם] באומה אחת, ובישראל כבעולם כולו, מדיעות שאינן דומות זו לזו,²² כמו מפרצופים שאינם דומים זו לזה,²³ אבל עם כל הפירוד צריך שיהיו השינויים אחוזים כולם ומשורשים [יפה] ביסודם [הכללי] המאחדם, עד שיוכלו מיד להרגיש איזו נטיה נולדת מחדש, מה שכולם צריכים להתאחד בה. ולא עוד אלא שגם במקום שהם מתפלגים, כשההתפרדות הולכת בדרך הגון, אינה באה מעולם לידי מדה זו, עד שתהיה גם השנאה והתיעוב מחוברים עמה, כי אם כל אחד מחזק בסגנונו ודרכי חייו ורעיונותיו מפני שהוא מכיר ומרגיש שהם מנחים אותו בדרך ישרה נאה וטובה, אבל הדרכים וסגנוני הרעיון השונים משלו, שאחרים מתנהגים בהם, אע"פ שאינם ראויים לו יכולים להיות ראויים להם,²⁴ לפי טעמם, תכונתם ומעמדם. המדה הזאת של הרחבת הדעת כזו באה באומה, בשעה שפירוד המפלגות בא מתוך רוב עושר דעות.²⁵

נבאר דברינו: פירודים בחיי עם למפלגות, ביחוד כשהם נובעים מהשקפות החיים ומתכונות רוחניות, יכולים לבוא משתי סיבות הפוכות זו מזו: מרוב דעת או מרוב חסרון דעת.²⁶ המפלגות הבאות מסבת חסרון דעת נולדות בשביל ששינוי בכמה

19. ההרמוניה, או בלשון הקבלה: תפארת, היא ביטוי מצוי ביותר בכתבי הרב זצ"ל בהיותה תמצית היופי של האחדות האמתית שדווקא שוללת את ה"אחידות" ומדגישה את התפארת של השוני המשלים. הרמוניה מוזיקלית בנויה על השמעה סימולטנית של שלשה תווים שונים (!) (למשל: התווים A-C-E, ה"מתהרמנים" ביחד במינון המתאים לקבלת אקורד minor A). ראו בהמשך הערה 71.

20. בכת"ק: בשינויים.

21. מילה זאת איננה בכת"ק אלא תוספת העורך.

22. ראו אורות, עמ' ע-א, "הקודש, האומה, האנושות, - אלה הם שלשת התביעות העקריות, שהחיים כולם, שלנו ושל כל אדם... מורכבים מהם... ולא נוכל למצוא שום צורה קבועה של חיים אנושיים, שלא תהיה מורכבת משלשתם". וע' גם לנבוכי הדור, פרק מד.

23. ע"פ ברכות, נח, ב.

24. כוננת הרב היא שיש להדגיש את החיובי, ולא את השלילי, שבכל מפלגה. עי' אורות, עמ' עא: "יסודתו של הפירוד היא בצדדים השליליים שכל כה רואה בחברו..." שמונה קבצים, קובץ א', שמג: "בכל חכמה ובכל הופעה רוחנית שבעולם, יש בה צד חיוב וצד שלילה. הצד החיוב הוא מה שנותן לאותה ההופעה את כל ציורה והתפשטותה, וצד השלילה הוא מה שאינו מניח להופעה אחרת להתפשט במקומה".

25. בכת"ק: דעת. ייתכן שהמילה נערכה בכוונה בנוסח הערוך. ראו דבריו הקלאסיים של הרב זצ"ל בעולת ראייה, ח"א, עמ' של, ד"ה 'תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם'.

26. ראו בהמשך ליד הערה 134, שם מסכם הרב את הגדרתו לשתי הבעיות הללו.

דרכים וסגנונים, מדות והנהגות, הוא דבר מוכרח לכל אדם שיהיה אחד נבדל מחבירו. אמנם המשקיף בהשקפה [פנימית] מכיר הוא לדעת, באיזו מדה אותם השינויים החיצוניים הנראים כסותרים את חפצו ורעיוניו²⁷ הוא אינם בחזקת²⁸ סותרים אותם מצד פנימיותם, כי אם הם הנם תולדה מחויבת משינויי²⁹ המצב³⁰ ויתר הסיבות המשנות את כל אדם איש מרעהו. וכשנסתכל עוד בדבר נראה לעתים קרובות, ששינויי התכונות הם מכריחים לבא לידי מצב כזה, שרק ע"י השינוי החיצוני³¹ יבוטא יפה השינוי³² העיקרי והפנימי³³, ואם היה עולה חפצו,³⁴ החפץ שלא יהיה שום שינוי סגנון בעולם ממה שהוא נוהג ומה שהוא מורגל,³⁵ אז דווקא היה מוכרח שיוולד מזה עצמו שינוי פנימי אדיר, שהיה באמת האחד סותר מה שחבירו בונה, והדבר דומה למדברים בשפות מתחלפות, שיש לפעמים איזו תיבה שהברתה בשתייהן שוה, אבל הוראתה מחולפת,³⁶ שרק אם נשמע שינוי³⁷ של מבטא המורגש, אז נדע שיש שינוי גדול בענין,³⁸ והשינוי³⁹ הפנימי שהוא עיקר לא יצא לנו

27. בכת"ק: חפציו ורעיונו.

28. בכת"ק: באמת.

29. בכת"ק: משינוי.

30. בדומה למה שנקרא בלשון התלמודית 'אוקימתא', כלומר, אנו מעמידים דעות שונות במצבים שונים, ומתוך כך מצדיקים את השינוי בין הדעות. ההעמדה השונה מיישבת את מה שהיה נראה כסתירה, ומחדדת שבעצם אין כאן מחלוקת.

31. בכת"ק: השינויים החיצוניים.

32. בכת"ק כתוב בבירור: השינוי. העורך שינה במכוון – וכך עשה גם להלן, ר' בהמשך בהערות 37 ו-39. מדובר באחד מהשינויים המשמעותיים ביותר של העורך, אך (כדרכו הגאונית של הרצב"ה?)

קיימת כאן הקפדה במידת האפשר על שמירת הצליל, וכוונתו להבהיר את הרעיון של הרב.

33. ראו אורות הקודש, ח"א, עמ' טו: "ערך הנגודים – כל הניגודים הנמצאים בהדעות, וכל אותה האפסיות שלפעמים נראה מחוג אחד על חברו, והניגודים הללו מתגדלים ביותר כל מה שהדעות תופסות מקום יותר גדול ברוח האדם, למסתכל פנימי מתראים הם בתואר ריחוקים מקומיים של שתילים, שהם משמשים לטובת רענונתם ושביעת יניקתם, כדי שכל אחד ואחד יתפתח במילואו, ותהיה הסגולה היחודת של כל אחד מחושבה בכל פרטיה, מה שהקירוב היה מטשטש ומקלקל הכל. והאחדות המתואמה באה רק מתוך זה הריחוק, שרי בפירודא וסיים בחיבורא".

34. בכת"ק: ביד החפץ שלא יהיה...

35. בכת"ק המילה "חפצו" תלויה כאן בין השיטין.

36. למשל, המילה "דור" בעברית אינה קשורה כלל למילה door (דלת) באנגלית.

37. בכת"ק: שיווי, וראו לעיל הערה 32.

38. כשלובר בשפה העברית למשל, יש מבטא אנגלי, אזי ה"עזרה" החיצונית של המבטא – המבחינה בין מילה בעלת אותו גוון צלילי בעברית ובאנגלית אך בעלת משמעות שונה – הופכת למבלבלת.

כ"א ע"י השינוי של ההברה המורגשת מבחוץ.⁴⁰ ע"כ בכל מקום שיש עניות הדעת אין כח להסתכל על הדרכים, על המעשים והסגנונות מצד פנימיותם, וע"כ⁴¹ כל שינוי מוכרח שבאמת הוא החלק⁴² במצב השלמות⁴³ והאחדות, נעשה מפורסם לפירוד וסתירה, ומתוך כך מתרבים פליגות וריבות,⁴⁴ שנאות וקטטות במקום⁴⁵ שלפי המעמד הפנימי של המבוקש הנפשי של כל אחד⁴⁶ היה צריך להיות אהבה ואחוה שלום וריעות.

הסבה השניה של פירוד מפלגות היא עושר הדעת, שכל מה שהדעה היא יותר רחבה מתגלים פרטים יותר מרובים ויותר מסתעפים בכל סדרי החיים ובכל הליכות הרעיונות. ע"כ [מזדמן שאפילו] בענינים כאלה, שלפי העין הבלתי המושה בקרן החזות של הדעה העמוקה לא תחוש כל הפרש והבדל, תכיר בה הדעה שיש אמנם דרכים מתפלגים, שלתפוס זה⁴⁷ וזה בשעה אחת אי אפשר בנושא אחד, וע"כ מתפלגת החברה לכתות מיוחדות אפילו כשהם נעוצים ביסוד רוחני אחד המקיפים. ההבדל שבין אלה שני מיני הפליגות⁴⁸ הוא, שבאופן הראשון אין הדעת [מגיעה] ליסוד האחדות⁴⁹ הטבוע בשורש הפירוד, וע"כ גוררים פירודים כאלה קנאה שנאה ותחרות, חורבן עמים והריסות ממלכות.⁵⁰ ובאופן השני כח האחדות מוחש ומורגש

39. אף כאן כתוב בכת"ק: והשיווי.

40. בכת"ק: מחוץ.

41. בכת"ק: ע"כ.

42. בכת"ק: הולך (!). כמו שגם המפלגות האחרות הן חלק מהשלמות והאחדות. ראו אורות, עמ' קנב: "צדקה עשה הקב"ה עם עולמו, מה שלא נתן כל הכשרונות במקום אחד, לא באיש אחד ולא בעם אחד, לא בארץ אחת, לא בדור אחד ולא בעולם אחד, כי-אם מפוזרים הם הכשרונות, והכרח השלמות, שהוא כח המושך היותר אידאלי, הוא הגורם להמשך אחרי האחדות המרוממה, המכרחת לבוא בעולם".

43. בכת"ק: השלום.

44. מוקלד כאן, כנראה בטעות: פליגות ורובות, ותיקנו ע"פ כתי"ק.

45. העדפנו כאן ע"פ כתי"ק, לעומת הערוך: בחלקם, וייתכן שיש שם טעות הקלדה.

46. קיימת בקשה תועלת ואף נעילות טבעית, לאהוב ולהעדיף שלום.

47. בכת"ק: זה וזה.

48. בכת"ק: הפלגות, ראו גם לעיל ליד הערה 44. בתקליטור כתבי הרב קוק של ידידי הר"ד גולדשטיין, לא מצאתי בכל ספרי הרב את ההטיה 'פליגות' הנמצאת כאן פעמיים בנוסח הערוך.

49. בכת"ק: האחדות.

50. המאמר עוסק לרוב במפלגות הפנימיות וההשלמה ביניהם, אך אותם עקרונות שייכים גם במישור הבינלאומי.

ע"כ הוא מביא⁵¹ עמו רוחב הלב ועושר החיים, הגדלת המוסר והאדרת הדעה, אהבת האמת ואהבת השלום, והגוי המבורך, שמפלגותיו הנן תוצאות של עושר הדעת, מתברך ברב שלום, ברב אומץ, והאומה נעשית ע"י רבתי בגויים רבתי בדיעות.⁵² טבע העמים⁵³ מחייב שכנסת ישראל היא עלולה להתפרד לפירודים ולפלגות יותר מכל עם ולשון.⁵⁴ אין לך אומה שבעולם שהיא סופגת את הכל ושתהא נוחה כ"כ לקבל ולהסתגל לרוחם של כל עם ולשון כישראל, וכך ראוי להיות, בזאת האומה, שיסוד החיים שלה בנוי מיסוד הדעה האלהית⁵⁵ היותר עליונה. בבחינה זו שהיא מאירה על כל⁵⁶ הדעה הלאומית שלה ברום מעלתה, היא באמת איננה אומה בפני עצמה כפי אותן העמים [במובנה]⁵⁷ היבשה,⁵⁸ העומדת בלא ההארה של הדעה האלהית בקרבה שבכל עם ולשון, אבל היא התמצית⁵⁹ הכנוסה של כל מה שהוא ראוי להקבץ לטובה מכל העמים שתחת כל השמים.⁶⁰ בשעת ירידתן של ישראל

51. כך בכת"ק, והעדפנו יותר ממה שמוקלד בערוך: משיא, שייתכן שהוא טעות הקלדה.
52. איכה רבה א', ד. הרב מפרש שטבעי הדבר שככל שאומה יותר חשובה ומשפיעה, כך ראוי שיהיה בה ריבוי הדעות, ויש בכך תועלת, עושר, רוחב ושלמות.
53. אך בכת"ק: טבע הענין.
54. ראו במהר"ל, נצה ישראל, עמ' קכז, שהמריבות בישראל הן מתוך שמרגישים את עצמם בעלי מעלות. הרב פיתח את הרעיון באורות ישראל, עמ' קסט: "רובי הצביונים השונים, המתחלקים בעמים רבים, כלולים בישראל ביחד... מתוך כך הם עלולים יותר לפרודים ומחלוקות פנימיים, ומתוך כך יכולים להיות לעולם עם לבדד מבלי להתערב בין העמים, באין מחסור כל הנסיות והכשרונות השונים, כרכא דכלא ביה'... (חולין נו, ב, ע"פ זכריה י, ד)".
55. ע"פ משלי ב', ה, "אז תבין יראת ד' ודעת אלהים תמצא". ביטוי מרכזי זה, המופיע שמונה פעמים במאמרנו, מופיע בערך כמספר זה בכל כתבי הרב זצ"ל ביחד (!), ולרוב פינה את מקומו בסגנון כתביו לטובת הביטוי 'דעת אלהים', המופיע הרבה יותר ממאה פעמים בכתביו. הרב קוק זצ"ל חיבר סדרת מאמרי הסברה והדרכה בנושא, שפרסם בחלק השני של ספרו אדר היקר, ירושלים תרס"ו, בשם 'עקבי הצאן', הכוללת: "דרישת ד'", "דעת אלהים" ו"עבודת אלהים".
56. בכת"ק ליתא למילה "כל".
57. השלמנו את הרווח כאן בהקלדה ע"פ כתי"ק, ראו בהערה הבאה.
58. בכת"ק כתוב: כפי אותו המובן של הלאומיות היבשה העומדת...
59. אורות, עמ' קל: "כן ישנם עמים רבים שלהם כשרון מיוחד יותר גדול ממה שנמצא הכשרון ההוא בישראל, אבל ישראל, בתור התמצית של האנושיות כלה, מקבצים בקרבם את סגולת כל העמים כולם והן מתאחדות בתוכם בצורה אידיאלית קדושה..."
60. אורות, אורות ישראל, א', א: "כנסת-ישראל היא תמצית ההויה כלה, ובעולם-הזה נשפע תמצית זו באמה הישראלית ממש, בחמריותה ורוחניותה, בתולדתה ואמונתה. וההיסטוריה הישראלית היא תמצית האידיאלי של ההיסטוריה הכללית, ואין לך תנועה בעולם בכל העמים כולם שלא תמצא דגמתה בישראל".

יכולה הכנה זו להדרש לגנאי. יכולים המקטרגים לאמר שאומה זו אין לה מעצמה כלום.⁶¹ יכולים לומר שאין אנו יכולים להראות על שום דבר מיוחד בעולם [שזהו] ישראלי,⁶² אבל באמת זאת היא גדולתה ותפארתה של האומה, האומה שהדעה האלהית מוכרחת להיות חיה בקרבה⁶³ בתור נשמה להדעה⁶⁴ הלאומית, לא תוכל להתגדר בצביון מיוחד ונפרד.⁶⁵ לא כך היא משפטה של הדעה האלהית, שהיא נשמתה.⁶⁶ הדעה האלהית היא מלאה כל ומקפת כל,⁶⁷ היא מוכנת אל כל טוב,⁶⁸ אל כל נשגב וטהור שיש בכל העמים, ובעילוייה יתגלה שמיסוד נשמתה יונקים כל עם ולשון⁶⁹ את הזוהר היותר עליון ויותר מעולה שבכשרונם הפנימי, את אותו⁷⁰ של החיים העליונים שגנוז בהם.⁷¹ זהו הצד האלוהי הטהור שכנוס⁷² בתור ניצוץ בתוך

61. אפילו ההגדרות הבסיסיות ביותר של אומה: ארץ, שפה והיסטוריה משותפים ומיוחדים, היו חסרים לנו כבר אלפיים שנה. המבוכה מתבטאת, למשל, בטענה שנשמעה לא רק מפי אנטישמיים אלא גם מפיהם של ה"משכילים" נגד שפת האידיש שאיננה שפה אלא אוסף של מילים שהתקבצו משפות שונות, ואף מכונה אצלנו "ז'רגון", כלומר "סלנג", ראו אגרות הראיה, ח"ג, עמ' רכג, שסג-שסד, וש' דובנוב, 'על לשונות הדיבור של היהודים בכלל והאידיש בפרט', דברי ימי עם עולם (תרגום: ברוך קרוא), תל אביב תשי"ח, עמ' 241-244.

62. כפי ששמעתי בשם הסטיריקן היהודי סאם לוינסון: "היהודים הם בדיוק כמו כולם, רק יותר". בודאי מתכוון הרב במישור הארצי הלאומי, שהרי תר"ג המצוות שלנו הן ייחודיות ביותר.

63. על דרך המאמר הידוע (ע' זוהר ח"ג, עג, א): "אורייתא וקב"ה וישראל חד הם".

64. העדפנו את נוסח כתי"ק, לעומת הערוך: והדעה הלאומית, שיינתן שהיא טעות בהקלדה.

65. ראו אורות, אורות ישראל, א', ג: "אין להגדיר את מהותה של כנסת ישראל בגבולים מיוחדים ובתארים מוגבלים. כוללת היא את הכל, והכל מיוסד על כלות נפשה לאלהים...".

66. ראו שם, א', ד: "כנסת ישראל בעומק חפצה איננה מחולקת מהאלהות כלל, היא מלבשת את האלהות המתגלה שבעולם הכללי".

67. כלומר, אם בהסתכלות שטחית יש מקום לומר של ישראל אין צביון מובהק ומיוחד, אך ההעמקה תגלה שהמיוחד שבישראל הוא שצביונו כולל את הכל, כמו מקורו האלוקי.

68. ראו תהלים קמ"ה, ט: "טוב ד' לכל..."; אורות ישראל, א', ד: "עצמות החפץ של היות טוב לכל, בלא שום הגבלה בעולם כלל, בין בכמות הניטבים ובין באיכותו של הטוב, זהו הגרעין הפנימי שלמהות נשמתה של כנסת ישראל... בעומק חפצה איננה מחולקת מהאלהות כלל...".

69. בעילוי של ישראל יתגלה הזוהר העליון של כל האומות, וקל וחומר שאז יתגלה זוהרו של עם ישראל, שהוא מאחד כל הכישרונות והכוחות בגילוי האחדות האלוקית, לעומת ב"שעת ירידתן של ישראל" בגלות, שאז כשרון אוניברסאלי זה נדרש לגנאי: כביכול אין בנו כשרון ייחודי משלנו.

70. הכוונה: את אותו זוהר.

71. הרחיב על כך הרב קוק ב'דרשת הדגל', שנדפסה בספרי 'להרים את הדגל', ירושלים תשע"ד, עמ' 181: "וכל העמים הרבים וכל הגזעים השונים הינם באמת כולם אוצרות שונים של גווי חיים

תוכם. וכיון שאומה זו היא אומה שהיא כוללת נטיות כ"כ נפרדות וכ"כ רחוקות זו מזו,⁷³ כאותו הריחוק המתפלג של כל האנושיות לכל אבריה הרבים והשונים.⁷⁴ היש לנו להתפלג על אפשרות הפירוד המתגלה בפלגותיה. אבל הפירוד צריך להאחד ממקורו, השבטים המיוחדים עם חלופי צביוניהם ישבו אל בית יעקב, "גוי וקהל גויים יהיה ממך".⁷⁵

כשהרוח הפנימי עולה ומתרומם, כשבחירי העם עסוקים הם בשאלת רוחו לפתרה ע"פ דרכו ממקורו היסודי, שזהו לא ימצא כ"א ע"י קביעות גמורה של חכמים, שיסגלו לעצמם⁷⁶ בהסכמה גמורה את כל האור הנפזר⁷⁷ בכל המרחב הרוחני שבתורה לכל צדדיו מתחתיתו עד רומו, מגילוי עם חביון סתרו, אז הולך כח האחדות המסתעף מן האורה⁷⁸ האלהית ומתחזק, הולך ומקיף את כל הדיעות ואת כל הנטיות, מישרן⁷⁹ ומישבן, נותן לכל אחת את ארחה ואת תפקידה.

שונים, שמכולם יחד תתפאר ההרמוניה הנפלאה של עושר החיים הגדולים, אשר ברא יוצר האדם, בצלמו הגדול והנערץ.

72. בכת"ק: שכמוס.

73. רבים סיכמו את משנת הרב קוק בביטוי: "איחוד ההפכים". ר' רמ"צ נריה, 'הוא', גיליון זיכרון לציון חמש שנים לפטירתו של הרב קוק, הצופה ג' באלול ת"ש, עמ' 10; ב' איש שלום, הרב קוק – בין רציונליזם למיסטיקה, תל אביב תש"נ; צ' ירון, משנתו של הרב קוק, עמ' 100-103; א' רוזנק, הרב קוק, ירושלים תשס"ז, עמ' 280. ראו למשל, עין איה שבת, פרק ו', סע' מד; שם סע' מו וראו בהמשך בהערות 188 ו-209. שמעתי שמסבירים בקבלה שבעולם עגול כמו שלנו, ככל שמתרחקים ממשוהו בסוף חוזרים אליו.

74. ראו שמונה קבצים, קובץ ז', קסט (הובא לעיל הערה 57).

75. בראשית ל"ה, יא. בכת"ק וכן בערוך: "יהיו" במקום "יהיה", אך בשניהם מופיע הפסוק בתוך מירכאות ולכן תיקנו כלשון הפסוק. על פי הסברו הנ"ל, מחדש הרב כאן מדוע ישראל והשבטים קרויים "גויים", כי יש בנו התמצית המאוחדת של כל האומות, ראו לעיל הערה 59. הרב מחדד שהשלום שיתגלה בישראל בעקבות החזרה לשורש המאוחד של דעת אלוקים, יבטא וידגים כיצד ניתן להגיע לשלום עולמי בין העמים. הרחבתי על כך במאמרי, 'הפתרון לאנטי-שמיות ולהבנת הסגולה הלאומית הישראלית בעידן הגלובלי והאוניברסלי במשנת הרב קוק', אורשת ד (תשע"ג), עמ' 185-230, ובפרק ט"ז שבספרי הנזכר לעיל הערה 57.

76. בערוך: לעמם, וקשה לדעת אם מדובר בעריכה מכוונת או בטעות בהקלדה.

77. ביטוי שמצביע על סגנון מוקדם ביותר, השוו הקדמה לשבת הארץ, עמ' כד, משנת תר"ע ("אורה פזורים"); למהלך האידיאות, ד, משנת תרע"ב ("ואורות פזורים"); שמונה קבצים, קובץ ו', קסט, משנת תרע"ה-ו ("האור הפזור"). מצאנו אותו, אך לא בהקשר של אור, רק בעין איה שבת פרק ב', סע' יט.

78. האור מורכב מאיחוד צבעים רבים ושונים, ע' ברכות נב, ב: "בורא מאורי האש... הרבה מאורות יש באור" (רש"י: צבעים שונים בתוך האש). באיחוד כל הצבעים במקומם ובמינונם הנכונים

ע"כ לפי מרבית הפירושים⁸⁰ מתרבה העושר⁸¹ הרוחני, והגבורה והגאון הפנימי הטוב הולך ומתאדר. אבל בשעה שאותם החכמים האמונים על רוח ד' השורר בעמו, פונים עורף לכל קביעות⁸² של לימודים⁸³ נאצל ונשגב, והדברים הולכים וכהים, כל מה שהדורות מתרחקים מעיון ומחשבה, מרוממות רגש וקדושת רוח, כן הולכות וקודרות הנפשות. אותו הזוהר המתנחל בירושה משנים הטובות, משנות האורה, הולך ומתעמעם, והמתעוררים⁸⁴ להחיות רוחם בקרבם בדעה בהגיון וברגש, אינם מוצאים את הפתח בבית ישראל פנימה.⁸⁵ ע"כ הולכים הם⁸⁶ לבארות אחרות, ואת

(כבהמשך המשפט: "נותן לכל אחת את ארחה ואת תפקידה"), אותם הגוונים מהווים אור, אך אם יבואו הגוונים להסתיר, לכסות או להכחיש אחד את חברו, נקבל חושך.

79. מרמז הרב שחלק מהבעיה היא שגם לפחות חלק מהאידיאלים והדעות אינם מתבטאים ביושרה אלא בעקמימות.

80. של "בחירי העם [ה]עסוקים... בשאלת רוחו... ע"פ דרכו ממקורו היסודי".

81. ייתכן שבכתי"ק: בעושר.

82. ראו אדר היקר, עמ' יד-טו, שלעומת עולם השיבות שם פורח לימוד הגמרא והספרות הענפה בנושא, "לא כן הוא גורל המחשבה העיונית. למרות כל עמל בעלי האגדה לפלגותיהם, בעלי המוסר, המחקר והקבלה העיונית... לא זכינו עדיין בענינו לקבע קבוצים וישיבות קבועים... וכל אותם הספרים הנפלאים... שכל כך התעמקו בהם גדולי הדורות בחבורים והפצתם, הם מונחים בקרן זוית, או נחשבים לספרי טיול, שמעיינים בהם בדרך ארעי".

83. כבר בספרו עקבי הצאן ניתח הרב זצ"ל את הבעייתיות הזאת של הזנחת לימוד מרחב התורה בכלל, ובפרט לימודי האמונה, הקבלה, התנ"ך והמוסר. הביקורת הופיעה לפני 900 שנה אצל ר' בחיי אבן פקודה, הקדמה לחובות הלבבות, מהד' לב-טוב, עמ' לה, ולפני 300 שנה אצל הרמח"ל, הקדמה למסילת ישרים, מהד' אשכול, עמ' ג-ד. טעמים שונים הוצעו לסיבת ההתמקדות הבלעדית בישיבות בלימוד הגמרא: 1. רק הידיעה בגמרא הקנתה מעמד בציבור ובחברה היהודית, ושאר הנושאים היו נחשבים כפשוטים ולאנשים פשוטים; 2. הנושאים ההלכתיים נחשבים חיוניים והשאר משני; 3. היהדות בגלות נתפשת כ"דת" ולא כמערך גדול ולאומי של אידיאלים, אמונות ודעות; 4. פחד מהעלאת שאלות; 5. בתקופה שבה כולם דתיים, קיימת סכנה לתופעת-הלוואי של "מונופול", ובהעדר חשיפה ו"תחרות" מגישות אחרות, מתאפשרת ההישרדות של ה"דת" אף בצורה רדודה; 6. הזמן הרב שהוקדש לחיי היום-יום לפני המהפכה הטכנולוגית, לא אפשר להקדיש זמן רב לשאלות תיאורטיות ברומו של עולם; 7. לפני הרנסנס, האנושות בכללה ובפרט המוני העם, לא התבוננו בשאלות פילוסופיות, ואף בעם ישראל החיים היו פחות אנליטיים מאשר מקובל היום בעולם המערבי.

84. בכתי"ק: ומתעוררים.

85. בכתי"ק: "בבית ישראל שחשכו מאורו, ע"כ הולכים הם...". השינוי מתאים לסגנון עריכתו של הרצב"ה, שמשנה לסגנון יותר אופטימי, וכן בהמשך ליד הערות 89 ו-182.

ישראל לא ידעו, והם הולכים ותועים הולכים ואובדים. אותו המאור המוציא נשמות חיות עדינות וחזקות, מהאורה המחוברת של הדעה האלהית, הרחבה והענפה,⁸⁷ הממלאה את כל נשמת חי הגיון ושירת עולמים אומץ וגבורת נצח, עם הדעה הלאומית שלה, המיוחדת לה⁸⁸ בת הדעה האלהית העליונה, כשהיא מתקבלת בקרבה וחייה בחייה, - מאורה זו הינם נרחקים, ולא יוכלו לבא, אין פותח פתח ואין מראה דרך. ע"כ הולכות הנפשות ומתיבשות, הרוחות ושחות, השירה האלהית משתחקת,⁸⁹ ורוח העם ביחד עם כל חמודותיו, נופלים ונשמעים בחשכת החיים של המוני יושבי חושך האוכלים את לחמם טמא,⁹⁰ ומצב כזה לא יוכל להאריך.

ע"כ לא נוכל ולא נאבה⁹¹ עוד לשבת בדד ולדום.⁹² רוח-אלהים-חיים חי בקרבנו. פתאום נקום כאריות על מרומי הרי יהודה, ודגל הדעה האלהית והדעה הלאומית שהדעה האנושית⁹³ הכללית משתלמת רק משתיהן יחד, בידינו נשא "צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים"⁹⁴. כציחי צמא נתנפל⁹⁵ אל נחלי

ראו מאמר 'הדור', בתוך עקבי הצאן, עמ' קט: "הבה נכין לו הדרך, נראה לו את מבוא העיר, למען יוכל למצא את הפתח. נודיע לו שימצא מה שהוא מבקש דוקא בגבול ישראל, 'אחזתיו ולא ארפנו עד שהבאתיו אל בית אמי ואל חדר הורת' (שה"ש ג', ד)."

86. בכת"ק כתוב כאן: לחפור, אך המילה נמחקה עם קו.

87. ראו מאמר 'הענג והשמחה', שם, עמ' קיח, שהדרך לאפשר לכל אחד לחזור ולהתחבר לתורה היא מתוך היכרות וניצול הענפים הרבים והמגוונים שבמרחב התורה, וכמו באוכל גופני שעל כל אחד למצוא את הטעם שישביע ויענג אותו באופן אישי, כך גם, להבדיל, ב"מזון" הרוחני.

88. כשנחזור לעסוק בלימוד האמונה ודעת אלוקים, יתגלה מחדש המיוחד שבאומה הישראלית ולא יקטרגו שאין לנו משלנו כלום. ראו אורות, עמ' קסד: "לא תבנה האומה כי אם... מילוא הידיעות במה שנוגע לחלקה ביחוד".

89. בכת"ק כתוב בברור: משתתקת, אך בערוך נראה שמוקלד כאן: משתחקת. ביטוי זה הוא פחות קיצוני ומתאים לסגנון עריכת הרצבי"ה: אופטימי עם תקווה (ראו לעיל הערה 85), תוך כדי שמירת הצליל המקורי של דברי הרב, היכן שניתן (ראו הערות 32, 72, 85, 89, 127, 182-1).

90. ע"פ יחזקאל ד', יג.

91. "לא נוכל" משום שזה לא טבעי, ו"לא נאבה" כדי שנקצר את התהליך ע"י הבחירה לחזור לטבע ולפתרון המתבקש בהקדם.

92. ע"פ איכה ג', כח.

93. ראו לעיל הערה 22 שהרב מחלק את כל המפלגות העולמיות והישראליות לשלושת המחנות הללו: הדתי, הלאומי, האנושי.

94. תהילים ט"ג, ב.

95. בכת"ק: נתנהל, ראו בהערה הבאה.

מים,⁹⁶ נשתה לרויה מכל הנמצא אתנו, להחיות את רוחנו היבש⁹⁷ עד אשר ישוב לו לשד חייו, ישוב ויפרח, האור הצפון בקרבו יתגלה, ואז בכשרון ובאומץ נשא דע,⁹⁸ פלגים רחבי ידים יפוצו ממקור ישראל, כל השלל הרב אשר נתפזר מאתנו במשך ימי נודנו⁹⁹ בגולה בין עמים רבים, ישוב וחי בקרבנו. ישובו לנו עדרים עדרים של צאן אובדות,¹⁰⁰ והחיל הישן ילון[ו]ה עם חיל חדש מקרוב בא, אשר יהגה הלב המתעורר והמתנשא ומנשא¹⁰¹ הרוח למקום היסוד האחדות¹⁰² שכל הפלגים ממנו

96. ראו 'קריאה גדולה', אורות, עמ' ק (משנת תרס"ח): "במצב של צחיית צמא כזאת יתנפל האדם אל מעין האמונה בכל לב ונפש ישתה יגמא מכוס נחל העדנים של אור אלהים עליון".

97. הרב רגיל לדמות את לימוד האמונה והתורה הרחבה למים, שחינוי להרטיב בהם את הפן ההלכתי של התורה ובלעדיה הוא עשוי להיות יבש. ראו שם, עמ' קא: "אחינו היקרים, חכמי תורה, וסופרים משפיעים! גם אנו נואלנו וחטאנו. למדנו וחקרנו, פלפלנו וחדשנו... אבל שכחנו את האלהים ועזו, לא שמענו לקול נביאי האמת, לקול מעולי חכמי דורות עולמים, לקול הצדיקים והחסידים, חכמי המוסר וחכמי העיון והרזים, שצווחו והכריזו בקולי קולות כי סוף הנהר של התלמוד המעשי לבדו להיות יבש וחרב, אם לא נמשך לתוכו תמיד מים מני ים, מימא דחכמתא וקבלה (ע"פ זוהר, ח"ג, קלז, ב), מים דעת האלהים, מים טהר האמונה הטהורה הנובעת מנשמתנו פנימה משרשה ממקור החיים". ראו גם עין איה, ברכות, פרק ו, סע' כט: "שתהיה שתיית המים נערכת נגד האכילה בערך הראוי. ומהראוי להתעורר שנמצא תמיד שיווי נערך מעניני הגוף והליכותיו אל הענינים הנפשיים, שמזון הגוף בלחם ומים כערכם במזון הנפש הלכה והגדה כאשר ביארנו. ההלכה היא המזון היבש, ובכ"ז הוא כלחם שהוא יסוד קיום הגוף. אמנם... צריך לשתייה. המים פועלים להעביר את החלקים היבשים להביאם למצב הממוזג הראוי להיות נהפך לדם המחיה".

98. ביטוי מקורי שמופיע בכתבי הרב כמה פעמים, ר' חבש פאר עמ' יח; אגרות הראיה, ח"ג, עמ' קסד.

99. כלומר נדודינו, הביטוי מופיע כך גם באגרות הראיה, ח"ב, עמ' שה; שם, ח"ג, עמ' פב.
100. ירמיהו נ', ו. קיבוץ הניצוצות של פנימיות התורה והאמונה (כפי שמוכח מהמשפט הקודם והמהמשך המשפט), וייתכן גם שהכוונה לקיבוץ הנפשות האובדות מישראל לקרבם לתורה, כדלעיל, "והם הולכים ותועים הולכים ואובדים".

101. בכת"ק: ויתנשא.

102. בכת"ק: האחדות.

מתפלגים, ותשוב הסגולה¹⁰³ של השלום ושל האחדות הפנימי[ת] להתפשט במשפט¹⁰⁴ בישראל באמת ובצדקה.¹⁰⁵

הדעה¹⁰⁶ האנושית הכוללת,¹⁰⁷ יכולה¹⁰⁸ להופיע באומה בתור חלק מחייה בהרגשה וידיעה טבעית.¹⁰⁹ ע"כ הננו רואים לפעמים את המחזה המכאיב לב, כי ימצאו יחידים אנשי לב, העלולים לקלוט בקרבם את הדעה האלהית, ומוכשרים לבנות בבנין הדעה האנושית ברב כשרון, והם דווקא הם הנם מתרחקים מעל עמם, ויברחו מתוך מחנה ישראל.¹¹⁰ את לב נדיבי הרוח הללו לא ניקח ע"י הלאומיות היבשה, שמושטיים לפני רבים חלוצי התחיה החדשה שלנו, הם גדולים וחשובים הרבה יותר ויותר מלהיות נבלעים במי רקק¹¹¹ של לאומיות גרידתא,¹¹² שאינה יכולה [לעמוד]¹¹³

103. אורות, עמ' קטט: "יותר מכל עם ולשון אין אנחנו יכולים לסבול את הסתירה ואת אי-האחדות הנפשית. סגולת עולמים היא בנו השלום והאיחוד בצורתם האידיאלית". אין זה סותר כלל את ריבוי המחלוקות בישראל הנזכר לעיל ליד הערה 54, שכן שם מדובר במפורש לא על אחדות אלא על איחוד.

104. בכת"ק מילה זו איננה מופיעה.

105. כפי שמפרט בהמשך, ליד הערה 123, שהערכים שהדור מחפש: צדק, דעה ואורה, מקורם דווקא בתורה.

106. כאן דילג העורך פסקה ארוכה, לפני שהמשיך בתחתית אותו עמוד, עמ' קכו.

107. הערכים האוניברסאליים המבוססים על האידיאלים שהזכרנו בהערה הקודמת.

108. לעומת ה"הווא אמינא" (המחשבה השטחית המוטעית) שהלאומיות סותרת את הצדק ההומניסטי והתפישה האוניברסאלית, ראו בהמשך בהערה 114.

109. יבמות עט, א: "שלשה סימנים יש באומה זו: הרחמנים והביישנין וגומלי חסדים". ראו אורות, עמ' קד (פסקאות קמז ו-קמט) שהלאומיות הישראלית לא רק שאיננה סותרת את האוניברסאליות, אלא שהיא התרומה המכריעה לטובתה. ראו היטב בהמשך בהערה 224.

110. הכוונה למשכילים והסוציאליסטים הלא-ציוניים, ששמו את ייבם על המהפכה האוניברסאלית הסוציאליסטית המתחוללת במזרח אירופה.

111. ע"פ משנה, שבת י"א, ד, ובר"ע מברטנורה. כלומר: שלולית רדודה המלאה רפש וטיט.

112. בדומה לכך, ראו אגרות הראיה, ח"ד, עמ' נז (משנת תר"פ): "לא שירת 'התקוה' לבדן, ולא קריאת הידד ושתיית יין 'כרמל' לבדן, תהינה לאבני בנין בידינו לבנות את בית ישראל. רק זכירת ושמירת בריתו ע"פ דרך התורה והמצוה...". אמנם השוו אגרות הראיה, ח"ב, עמ' רפז (משנת תרע"ד), שם עולה שהרב זצ"ל העריך גם גאווה לאומית פשוטה המתבטאת אף בדברים שלכאורה אין להם צד דתי כלל, כפי שהתפעל הרב קוק מקברניט אוסטרי שגילה קנאה בספינה אנגלית גדולה שעברה, והתרברב שלאוסטרים יש ספינות יותר גדולות, וכתב לבנו הרב צבי יהודה שיש ללמוד ממנו: "הקנאה הלאומית אשר עוררת עליה ולמדת אותה מהאוסטרי, גם היא אש-קודש היא בטבעה של הנשמה הבריאה והטהורה קבועה [...] מצוה להביא מן ההדיוט קנאת-עם טבעית". ראו פרטי המעשה אצל ידידו הר"ש אבינר, צבי קודש, עמ' 53, ורצ"י קוק,

לפני הזוהר של המוסר הנצחי,¹¹⁴ המתעלה מעליוניותה של ההפעה של האורה האלהית של נשמת האדם הכללי.¹¹⁵ ומהשפעתם של אלה גדולי הרוח מוכרחת היא לצאת נטיה אנושית¹¹⁶ יבשה¹¹⁷ שהיא, אם לא תוכל לנצח את הדעה הלאומית באיכותה,¹¹⁸ עלולה היא לנצחה בכמותה¹¹⁹ עד שבין כה וכה יוצאים¹²⁰ בנינו

צמח צבי, איגרת יט. אף כאן, הרב אינו מזלזל בלאומיות כזאת אלא שבהשוואה למוסר ההומניסטי, היא "אינה יכולה לפני הזוהר של המוסר הנצחי".

113. כך בכת"ק, אך בערוך הושמטה המילה: לעמוד.

114. רעיון דומה מאד נמצא ב'אפיקים בנגב', שהופיע בעיתון הפלס תרס"ד, שנכתב לפני עלייתו לארץ, ומובא אצל ידידנו הר"מ צוראל, אוצרות הרא"ה, מהד' תשמ"ח, עמ' 766, אך בלי ביטוי הגנאי "מי רקק". הדברים מכוונים שם לא כלפי המשכילים כמו פה, אלא כלפי בני החלוצים הלאומיים עצמם, שסביר ששימו לב לשטחיות הלאומיות החילונית, קטנותה הסקטוריאלית וסכנתה ה"גזענות" (אם אין לה קשר עם תפקידנו האוניברסאלי כאור לגוים), יחסית לתנועה הנעלה ומקיפה יותר של אחוות האנושות האוניברסאלית (ראו היטב בהמשך בהערה 205). בפרט אם הלאומיות באה לחלוצים מהשפעת אומות העולם שבדורם, אז כשהאנושות "תתבגר" אף יותר, כמו בדורנו, וייטשו את הלאומיות הצרה לטובת האוניברסאליות, אז בני הצינונות החילונית עלולים גם להגיע (ע"פ חיקוי הגויים) לפוסט-צינונות (ראו בהערה הקודמת). ראו גם אגרות הראיה, ח"א, עמ' קפג, לגבי לאומיות "באין זכר לקדושת ישראל באמת, המחפה את חרסיה בסיגים של לאומיות מזויפת בגרגרים של היסטוריה ושל חבת השפה, המלבישה את החיים צורה ישראלית מבחוץ במקום שהפנים כולו הוא אינו יהודי, העומד להיות נהפך למשחית ולמפלצת, ולסוף ג"כ לשנאת ישראל וארץ ישראל". הרחבתי על כך במאמרי, א' שבת, 'הפתרון לאנטי-שמיות ולהבנת הסגולה הלאומית הישראלית בעידן הגלובלי ואוניברסלי במשנת הרב קוק', אורשת ד (תשע"ג), עמ' 185-230.

115. ההומניזם האוניברסאלי. ראו גם שמונה קבצים, קובץ א', תרנ, שם מצביע הרב על שני חסרונות נוספים של הלאומיות: א. שהיא לא מהווה מענה לתביעות הגדולות, הרוחניות והחומריות, של הפרט; ב. שללא אמונה, היא רק מתייחסת לעולם הזה.

116. בכת"ק: האנושית.

117. כלומר הנטייה המוסרית האנושית תצא מאוכזבת.

118. משום היתרונות הרגשיים החזקים שבלאומיות, ובפרט בתקופה שהרוח הלאומית נושבת בה כאירופה בימי הרב זצ"ל.

119. היות ורוב העולם אינם יהודים, והייתה תנועה ואף אידיאולוגיה חזקה בין יהודים רבים בימי הרב, דווקא להתבולל. כשמצטרפת לכך גם האידיאולוגיה שהקיפה רבים שהתנגדה ללאומיות בשם הסוציאליזם וההומניזם, ללא ספק התנועה הלאומית החילונית לא תצליח בסופו של דבר לשמור על הזהות היהודית של רוב בנינו. הרב כותב כך אף לפני עידן הגלובליזציה והתפשטות האוניברסליות, וקל וחומר שדבריו תקפים היום ביתר שאת.

120. כאן בכת"ק מופיעה המילה: ממנו.

ומתפזרים לכל רוח. ע"כ הננו צריכים להרים את הנס של האורה הפנימית הגנוזה בישראל.¹²¹ אם לא נוכל להראות בפעל¹²² צדק, דעה ואורה, מאיזה צד שהוא הנן כולן נמצאות בכנסת ישראל¹²³ באופן עבוד¹²⁴ ומפותח, עד שיבאו הדברים לידי מצב כזה, שישפיק¹²⁵ זה החיל¹²⁶ של ההתעוררות הלאומית והכח המצער הנבנה ומשתכלל בימינו וה' עמנו¹²⁷ על אדמת הקודש, להכניס בקרבנו את אור הנשמה העליונה ולהחיות בטבעו את רוח האומה הנרדם מתרדמת הגלות והשפלות, ע"י החיים העליונים של האורה האלהית המתעטפת בהאורה של הדעה האנושית, שהם¹²⁸ עלולים לשוב ולשרות באורה חיים באופן בולט ומתגלה לכל הפחות ביחידים המסוגלים ביותר לזה. [שמכחם] יורחבו הדברים, יתעלו ויתבקשו¹²⁹ ויתפסו יותר מקום בחיים, עד שיהיו מצטרפים עם הפועל והמעשה¹³⁰ ועם סגנון החיים¹³¹ לכל דרכיו וישוב החן והנועם להיות חוזר ומורגש על כל הנמצא אתנו

121. שהחיבור בין הלאומיות הישראלית וחיזוק יסודה בדעת אלוקים, רק בו יש כח לעמוד בפני האידיאלוגיה האוניברסאלית המושכת מבחינה הגיונית, ולהחזיר את הבנים האובדים.

122. כאן נשמטו 17 מילים שמופיעות בכת"ק: (... אם לא נוכל להראות) מה יפעל ישראל ברוחו, ואיך כל המגמות היותר טובות נוחות ומיושרות, של כל מי שהוא שואף יושר וצדק...

123. כשהתורה נלמדת בכל מרחביה, היא ממלאת בדיוק את מה שהאובדים מחפשים: צדק, דעה ואורה, הרבה יותר מהסוציאליזם וכל האידיאלוגיות של המפלגות השונות. ראו לעיל הערה 55, "נודיע לו שימצא מה שהוא מבקש דוקא בגבול ישראל".

124. מעובד.

125. בכת"ק: שישפיק.

126. בכת"ק מופיעה כאן המילה: המועט.

127. בכת"ק לא כתוב: וה' עמנו, אלא: ע"י עמנו!

128. החיים העליונים על פי האור האלוקי ואור הדעה האנושית.

129. בכת"ק: ויתקדשו.

130. השוו מבחינה סגנונית לביטוי כנראה יותר מאוחר, עולת ראייה ח"א, עמ' עב: "שהפעולות והתעוררות המעשה...".

131. הרב נוגע בבעיה נוספת, חיצונית אמנם, אך ראויה להתייחסות, שחיי התורה צריכים ללבוש בגדים מודרניים, תוססים ומושכים. ראו אגרות הראיה, ח"א, עמ' קפה (בשנת תרס"ח), בהקשר של הכנסת רבנים ליישובים והקמת ישיבה מרכזית עולמית בסגנון חדש וציוני ביפו: "...סוד הכל הוא מה שאין רוח הישוב החדש יכול לשאת את מהלך הרוח, את הסגנון ואת התכונות של הניכוי הישוב הישן. וזה הוא דבר המקיף לא רק את קלי-העולם, המואסים בתורה ובמצות, כ"א גם חלק גדול מההגונים, בני תורה ויראת שמים. התנועה החיה של הישוב החדש, חדות החיים ואומץ הלב, הרחבת הדעת, וגאות הלאום השורר בקרב הישוב החדש, לא יכולה לשאת את הגו הכפוף, את הפנים הצמוקות והעצובות המפיקות פחד ומורך לב, את העינים התועות המראות יאוש

מרוח ה' אשר על עמנו מימי עולם ושנים קדמוניות,¹³² גם ללב הבנים¹³³ המרוחקים, בין אותם שנתרחקו מחמת רוב טובה ואורה שבקשו ולא מצאו, בין אותם שנתרחקו מחמת רוב שפלות ועורון של בערות,¹³⁴ שהם מתחזקים בכשלונם ע"י השפעתם המרובה של הראשונים.

כל¹³⁵ אלה הדברים לא יבאו ע"י פעולות טכניות לבד, כי אם הם מתילדים מאור הסגולה המסורה בכללות האומה. ע"כ כשנאיר באורם¹³⁶ הפנימי של רזי תורה, ע"י קביעות מדרש והגיון למוכשרים, וע"י¹³⁷ השתדלות של הבאת הכשר לראויים להתכשר לזה,¹³⁸ מבנינו בחירי בני תורה שבארץ ישראל,¹³⁹ תחל הסגולה להאיר פניה מאור האלהי הגנוז בקרבה, ואור חדש יופיע לנו, רוח חדש יעלה [לב],¹⁴⁰ רוח חן ותחנונים,¹⁴¹ רוח מרגיש גדולת עולמים וכבוד פנימי, המעורר את האהבה הטבעית הנרדמה לעמנו ולארצנו המביא להרים את דגל ישראל בקדושת אלהי עולם המופיעה עליו, והזורחת לעד אפילו מתוך המחשך והמאפל של הנפילה המרה - בארץ החיים שהיא חבל נחלת יעקב לעד.

-----¹⁴²-----

ושנאת החיים, ההלבשה הזרה המזרחית, כשהיא מצטרפת עוד עם איזה דכדוך של עניות היא מטלת אימה של בוז, על האיש המורגל בחיים אירופאיים, אם מעט ואם הרבה".

132. ע"פ מלאכי ג', ד.

133. העדפנו כאן מה שברור בכת"ק, לעומת הערוך: הבתים.

134. שתי הבעיות שמכנה הרב לעיל, ליד הערה 26, "מרוב דעת או מרוב חסרון דעת".

135. כאן דילג עורך 'תורת השלום' ומתחיל פסקה חדשה מעמ' קכח בפנקס.

136. בכת"ק: כשנאיר באור.

137. כך נראה גם בכת"ק, ומשתמע שהחלק השני של המשפט בא להכשיר גם אחרים נוספים, שעדיין אינם מוכשרים אך הם "מוכשרים להיות מוכשרים". אך ר"א עיטם פיענח: שע"י, ולפי זה משתמע ששני הבתים של המשפט, מדברים על אותם אנשים. אולי הנפקא מינה היא עד כמה צריכים "להשתדל" להרחיב את מספרי הלומדים רזי תורה. השוו דברי ידידי הר"מ צוריאל, "הקודש, הנסתר והאגדה בהגותו של הרא"ה זצוק"ל", באורו, עמ' 172-256, והר"ש אבינר, היי עולם, עמ' 259-264.

138. לא די שהמתאימים יעסקו בקבלה, אלא ליזום שיותר יהיו מוכשרים ומתאימים לכך.

139. אורות התורה י"ג, ו-ז. יושבי ארץ ישראל, ארץ הנבואה, מסוגלים יותר לקליטת פנימיות התורה,

וגם ארץ ישראל מתאימה יותר לעוסקים בפנימיות התורה, ר' אורות, אורות ארץ ישראל, א'.

140. בכת"ק, הביטוי הוא: יעלה לב, אך העורך השמיט את המלה: לב.

141. ע"פ זכריה י"ב, י.

142. כך מופיע בערוך. כנראה העורך התכוון לסמן דילוג של 5 עמודים לעמ' קלג בפנקס כת"ק.

אנחנו¹⁴³ רואים שיסוד העובדה¹⁴⁴ שלנו בעולם הוא מה שהארנו את האורה האלהית בקרבנו. מקור הגבורה האלהית גלינו¹⁴⁵ בעולם באופן תכסיסי מעשי ולאומי, באופן הראוי להיות למחיה ולתקוה¹⁴⁶ לאדם רב¹⁴⁷ ולהמון לאומים.¹⁴⁸ לא נסתגלנו יפה ולא העולם נסתגל עדיין לקבל את הנועם של הזוהר האלהי, הדורש לפי גודלו הכשר¹⁴⁹ גדול של מוסר, של גבורה, ושל דעת ושל כל המון קניני החיים העוזרים לו.¹⁵⁰ אבל בשרש נשמתנו האורה האלהית קשורה, ע"כ הננו מוכשרים להביט על החיים והמציאות בעין יפה.¹⁵¹ אנו יכולים להודיע וללמד כי כל אשר עשה אלהים הוא טוב מאד, מפני שאנו מכירים את מתיקות האור של החיים שאנו בולעים אותם ע"י הנועם האלהי שעושה אותם עדינים ומתוקים ערכיים¹⁵² ומקובלים. העולם האלילי לא היה יכול להתישב במנוחת החיים כי אם ע"י הסכמה שפלה שהוא מוכשר לה, אל התכונות הברבריות בלא שום מעצור וניגוד פנימי.¹⁵³ כיון שהשתלמה ההשקפה קצת והמוסר התחיל להתרומם, באה אל גבול

143. מכאן ואילך מתחיל רצף הפסקאות השני (ר' במבוא) שמקורו בפנקס ה', עמ' קלד-קלו. רצף זה מובא גם ע"י ידידנו הר"ש אבינר, ב'תוספת אורות התורה' (בית אל תשע"ב), הוספה כו.

144. בכת"ק: העובדא..

145. בערוך הושמטה כאן המילה אנחנו המופיעה בכת"ק.

146. בכת"ק: ולמרעה.

147. לאנשים רבים, ע"פ איוב ל"ו, כח.

148. ע"פ תהלים ס"ה, ח.

149. ראו לעיל הערה 12.

150. עם ישראל זקוק למצוות רבות ולקניינים רבים כדי לבטא את האור האלוקי הגדול שבקרבנו. ראו אורות, עמ' קסג: "האמונה בכלל אינה מאירה כי אם בכנסת ישראל הבריא, השלמה בחסנה, בממלכתה, במקדשה, בארצה, בכל קניניה הרוחניים והחמריים".

151. המשפטים הבאים מקבילים לדברי הרב באורות הקודש, ה"ב, עמ' תפת-תפט (שמקורם בקובץ ה', מז-מח מתקופת שוויץ המאוחרת יותר (תרע"ה-ו)), "ארבע שאיפות היאוש וההצלה" של האלילות (שהתייאשה מהכל, באין תקוה לטוב), הבודהיזם (שהתייאש מעולם הזה ושואף למה שהם קוראים "נירוונה" או שלוות הנפש כמו בעולם הבא), והנצרות (המתייאשת מהחומריות שבעולם הזה ואוסרת על אנשי קודש להתפרנס ולהתחתן), לעומת תפישת ישראל (ללא ייאוש כלל, ובתקווה ואמונה "להציל את הכל... את הגוף כמו הנשמה... ולהעלות את העולם ומלואו בכל צדדיו ותכסיסיו, את העולם היחידי... ואת העולם החברותי... להעמיד את הכל על בסיס הטוב... שלא להניח להרשעה האנושית ולא להרשעה העולמית אפילו כמלא נימא").

152. בכת"ק: ערבים.

153. האדם הפרימיטיבי ניהל את חייו ע"פ האלימות, ואף האמין באלוהים פיזיים ואלימים, ללא קשר לטוב ולמוסר.

הבודאיות¹⁵⁴ שמוצאת את מנוחתה באפיסות ואבדון, מפני שהחיים נטעמים בכל מרירותם והקצף עליהם מלא על כל גדותיו, ע"כ האבדון הוא יסוד החפצים המספיקים למלאות את כלי השכל והדמיון האמונה והרגש. האמונות¹⁵⁵ הנתמכות על האורה האלהית שיש בהן ניצוצי אורה, וקוי חושך של אלילות,¹⁵⁶ הן מתנדדות לכאן ולכאן, זיו החיים אינם יכולים¹⁵⁷ לגלות הנועם האלהי רחוק מהרגשתנו, ע"כ החיים המרים צריכים תבלין צדדיים מוכרחים אבל "לשוא צרוף צרוף ורעים לא נתקו",¹⁵⁸ הזיווג של חלקים מיוחדים של האורה האלהית, בצורה מטושטשת, עם הרעיון האלילי וברבריותו בעומק הנפש, בתכלית החברה והקיבוץ, אינו עולה יפה. "ענבי הגפן בענבי הסנה דבר כעור ואינו מתקבל".¹⁵⁹ ע"כ משנתבכרה¹⁶⁰ ההכרה, משעבר השיעמום של ההרגשות הכהות והשכרון של הפנטיזם¹⁶¹ הגס, אוכל היאוש והפסימיזם¹⁶² את כל חילם, והם מנסים כחם להנצל ממנו ע"י ההטבעה העמוקה בתוך בארות החמר של המטריליזם.¹⁶³ וכנסת ישראל הכבושה בגולה, כ"ז שלא יקומו מתוכה חכמי אמת גבורים נאזרים בימינה של תורת חיים, ויסירו את האבן מעל פי הבאר,¹⁶⁴ ויגלו את המעיין¹⁶⁵ של נועם אלהים חיים הגנוז באוצרה, עד שהיא יכולה להמתיק במתקה את כל המים המרים המאררים,¹⁶⁶ שיצאו מנחל השיטים¹⁶⁷

154. בודהיזם.

155. בערוך: האמינות.

156. הכוונה לנצרות, ראו לעיל הערה 151.

157. כך בכת"ק, אך בערוך שינה: יכולות, וצ"ע.

158. ירמיהו ו', כט, כלומר, גם לאחר פעולת הצירוף של הנצרות, נשאר סגים של אלילות ויאוש מלרומם את העולם החומרי.

159. פסחים מט, א. כלומר, אי אפשר להרכיב בין המונותאיזם הטהור לבין סגים שנשאר מהאלילות, כניסיון הנצרות.

160. בכת"ק: משנתגברה.

161. הפנתאיזם, הסובר שהטבע זהה לאלוהים, סובל מפסימיות הנובעת מחוסר אמונה בהשגחה על כל ההשלכות של תפיסה זו.

162. הרב הרחיב בנושא באורות הקודש, ח"ב, עמ' תנה-תנז.

163. לאסכולת הפסימיות כמובן אין תקוות גדולות, והאושר היחיד לשיטתם הוא בתחום החושים החומריים (=מטריאליזם).

164. ע"פ בראשית כ"ט, ג.

165. ראו סמליות דומה לעיל ליד הערות 96 ו-97.

166. ע"פ במדבר ה', יח ועוד.

167. ע"פ יואל ד', יח.

של שיעמום הדעת, המביא לידי ספק יאוש וחמריות גסה,¹⁶⁸ המביא ריב משפחות ופילוג כתות, ומהומה וחשכה¹⁶⁹ בכל מרחב החיים, - כ"ז שאלה הגואלים נושאי דגל האורה של הגואל הראשון הרועה הנאמן,¹⁷⁰ שהאיר את האור הטוב והנועם האלהי בראשיתו בעולם ע"י הרמת קרן ישראל ונשיאת ראשם,¹⁷¹ לתן בידם עז¹⁷² עולמים להיות גוי עליון על כל גויי הארץ,¹⁷³ כ"ז שאלה לא יקומו לעזרתה הנה היא יורדת וטובעת ביון מצולה,¹⁷⁴ במעמד הרוס רצוף חשוך ועגום, שבור ומפולג יותר מכל עם¹⁷⁵ ולשון, שהם ג"כ שוממים עד למדי בתוך תוכם, ואוצר חי עולמים זה גנוז הוא עמנו בעומק סתרי תורה באור הזוהר וחמדת הקבלה ורזיה, אשר מי שידבק בהם בהכשר הגון,¹⁷⁶ בגבורת אמת, בחכמת אורה, וביושר לבב, לא בבטלנות ורפיון רוח,¹⁷⁷ ימצא עז ועזרה, ימצא חיים וגבורה וירום קרן ישראל. הבו אחים חכמי תורה, וביותר חכמי תורה היושבים בהר הקודש,¹⁷⁸ אתם מוכשרים אתם, להעיר בקרבכם את הרוח הצפון¹⁷⁹ המלא אורה ויפעה של נועם אלהים חיים, ע"י שתהיו שתולים בחצרות ד' ומשכנותיו הרוחניים, כשם שאתם קבועים בקדושת המקום,¹⁸⁰

168. רבים מהמשכילים האמינו בפנתאיזם ובתפישת שפינוזה, וממילא בחומריות ויאוש.
169. במקום האופטימיות של אור הדעת הגדול שתיאר למעלה, שהיא נחלת התורה והישראליות המקורית, אשר אינה מתייאשת מאף תחום כי "לית אתר פנוי מיניה".
170. בכת"ק: גואל הראשון רועה הנאמן.
171. הרב כותב כאן במשמעות כפולה: כשמשה רבנו "נשא את ראשי" השבטים, הוא לא רק ספר אותם אלא אף רצה "להרים את קרנם" - להחזיר להם את הגאווה הלאומית הנצרכת לעבדים לקראת כיבוש ארץ ישראל, ראו רמב"ן עה"ת, במדבר א', ג, שספירת גברים מנן עשרים שנה ומעלה נועדה לסדר את כוחות הכיבוש.
172. מדרש משלי (בובר), פרשה כ"א: "ומנין שהתורה נקרא עוז, שנאמר ה' עוז לעמו יתן וגו' (תהלים כ"ט, יא)".
173. ע"פ דברים כ"ח, א.
174. ע"פ תהלים ס"ט, ג.
175. בכת"ק: אומה.
176. הודגש פעם שנייה, שלא כל אחד יכול להתחיל בלימוד הקבלה אלא זקוקים קודם להכשרה.
177. ראו באיגרת של מרן הרב זצ"ל שנפרסם בע"ה בהקשרה, בעתיד הקרוב בכרך החדש של אוצרות הראי"ה, חלק ו' (עורך: הר"מ צוריאלי), סעיף כ"ט: "בחוברתי לא אמרתי שום דבר מדעתי והם כולם דברי א-להים חיים שחצבתים מיסודי דברי חז"ל והקבלה האמיתית, וכל הדבק בהם בעיון, חזרה ושהרת הלב, אשרי וטוב לו...".
178. ראו לעיל הערה 139.
179. ע"פ רש"י, יבמות עב, אף "רוח צפונית: נוחה, לא חמה ולא צוננת וחמה זורחת", ומרמז גם לחכמת הנסתר, ה"צפונה", כפי שכתב בהמשך.
180. פונה שוב ובמיוחד ליושבי ארץ ישראל.

ומזה¹⁸¹ תחל אורה גדולה לצאת ונועם גדול להמשך עד שיספיק להראות פעלו להמתיק את כל המרירות של החיים האיליים¹⁸² שהם מדוכאים ומרורים כלענה¹⁸³ רק מפני שנועם העליון נסתלק מהם ע"י מה שנעזבה תורת [אמת] והגיון נועם סתרי גנזי תורה, ששם הנעימות צפונה וגנוזה, דבש וחלב תחת לשונה.¹⁸⁴

השאיפה¹⁸⁵ של הבאת שלום בעולם היא שאיפתם של ישראל מעולם. זאת היא פנימיות הנשמה של כנסת ישראל, שע"כ התבטאה במלא המובן מבחירי בניה, המה הנביאים אשר נבאו לקץ הימים, לאושר¹⁸⁶ האדם ולשלום העולמים. אמנם לאט לאט הולך האור, הצעדים אינם ניכרים, מפני כי רב ורם הוא ארך האפיים העליונים, וכל אשר לעיני בשר יראה כי הוא כעור וקטן הוא באמת נשגב ונעלה, לפי מדת העין העליונה, שבמקום גדולתה שם אתה מוצא ענותנותה.¹⁸⁷ גם החיים היותר רעים וקשים, היותר שפלים ומלאים חטאת, גם שם יש אור מרובה, ורב מקום לחסד עליון להופיע, ואינם צריכים להיות נמחקים מן המציאות כי אם להיות ולהתהוות מהם מעלה יותר עליונה ונשגבה.¹⁸⁸ ע"כ אין ריקות ואין חלל, וכל מעלה צריכה להתמלאות, אמנם שלום העולמים במובן של המצב החומרי של האנושיות הולך הוא וקרוב לעינינו.¹⁸⁹ אותו המובן הלאומי שהיה שורר בימי הברבריות, שהבינה כל אומה שהאומה הזרה והנכריה אינה מן הישוב, וכל חובות¹⁹⁰ האדם לאדם בטלים

181. בכת"ק: ומכם.

182. בכת"ק: האימים. כפי שכתב לעיל ובאורות הקודש, ח"ב, עמ' תנו, הפסימיים מאמינים בפירוד ועימות הכוחות ולא באחדות, ולא בבורא אחד משגיח על הכל וכוללם יחד.

183. ע"פ משלי ה', ד.

184. חגיגה יג, א, ע"פ שיר השירים ד', יא, בהקשר של ההסתר בלימוד "מעשה מרכבה" המסמל סתרי תורה, שאמור להיות צפון ונסתר "תחת לשונך", אך הוא גם מתוק ומושך כדבש.

185. מכאן ואילך נלקח מפנקס ה', עמ' קסז-קע.

186. אמנם בערוך כאן: לאור, אך כך בכת"ק וכן נראה מההקשר.

187. הרב מעיר פירוש חדש במאמר חז"ל זה במגילה לא, א, שבכל הדוגמאות של השפלים המובאים בפסוקים שם, מדובר שרק לנו נראה שהם מוזנחים חלילה, וזו חלק מענותנותו של הקב"ה, שמסתיר גדלותו וחסדיו.

188. אורות הקודש, ח"ב, עמ' תנה: "שאין הפכים במציאות (ראו לעיל בהערה 73), אין טוב שלעומתו יש רע, אבל יש מדרגות במציאות, יש טוב שלעומתו יש טוב יותר עליון". כלומר, הרע בעולם הוא טוב המתהווה בהדרגה. ושם, עמ' תפח: "ולא עוד אלא להפך את הרע לטוב גמור".

189. למרות שצריכים סבלנות רבה לראות את התהליך של שלום בין רע לטוב, הננו כבר רואים לעינינו את התקרבות השלום בין לאומים.

190. בכת"ק: חובת.

לעומתה, דעה רעה זו הולכת היא ונמחקת¹⁹¹ ולעומתה השכל, אור האשר¹⁹² והכרח¹⁹³ החיים שהם כולם יחדיו החלונות שהאורה האלהית מפלשת בהם את נתיבה,¹⁹⁴ כולם יחד מטביעים מדי דור ודור יותר את חותם השלום הכללי על התנועה הלאומית. לאט לאט תבוא ההכרה, כי חילוק האומות בכללות האנושיות אינם עומדים במצב הניגוד זה לזה, באופן שאינם יכולים לדור יחדיו¹⁹⁵ בכפיפה של הכדור הארצי,¹⁹⁶ כי אם הם עומדים במצב אורגני, כמו האישים הפרטיים ביחס¹⁹⁷ להאומה, וכאברי הגוף שכולם יחד דורשים את שלום הכלל.¹⁹⁸ הדעה הזאת כשתגמר¹⁹⁹ את הפעטה, תחדש את פני העולם, תטהר את הלבבות מרשעתם ותרומם את הנשמות משפלותם. אמנם היחס הלאומי כשיגמר בדרך שלום ואורה צריך להיות מתאים ג"כ אל היחס הדתי. לאומיות מלאה א"א להיות כי-אם כשיהיו עמה ג"כ רגשי קודש מתאימים לה,²⁰⁰ שהם אם מעט ואם הרבה משנים את צביוני

191. ראו זכרון ראי"ה, עמ' סג (נדפס אח"כ בעין איה, ברכות פרק ו', סע' מב): "המלחמות אינם יפים כלל, אבל צפון בהן עכ"פ טובה לעתיד, שהרי ההתנגשות של האומות הקטנות הביאו אחריהם התרוממות האומות הגדולות, שהוא חיבור יותר גדול בשביל המין האנושי, שבכוחו להביא בעתיד לחיבור ושלום היותר גדול שבעולם". "חבר הלאומים", הגלגול הראשון של האו"ם, נוסד בעקבות מלחמה"ע הראשונה, וכפי הנראה לא היה קיים בעת כתיבת הדברים.

192. בכת"ק: היושר. הרצון לאושר וכדאיות חברתית, כלכלית וכו' מניע את האומות לכיוון השלום ושינוף הפעולה ונגד המלחמות, ראו אורות, עמ' קנז: "אבל בבוא התור של אור העולם להגלות, יודע לעולם, שדרכי החיים של הענג האמתי אנחנו משפיעים בעולם, את אושר החיים הנותן לו את ערכו... וענג ואושר זהו דבר השווה לכל, על כל פנים לחשק בו..."

193. ראו עקבי הצאן, עמ' קמד: "הכח היותר נמרץ הוא ההכרת, שהוא מפתח את כל האזיקים"; מאמרי הראי"ה, עמ' 86, "להרבה דברים גדולים זכה העולם ע"י המועקה של ההכרה".

194. בכת"ק: נתיבתה. לא רק הכדאיות אלא גם ההכרת, שני "חוקי יסוד" אלו קיימים הטבועים בבריאה ובאנושות ודרכם מתנהלים ההשגחה והקדמה בעולם, מקדמים ביחד את השלום העולמי. חזונו של הרב כאן אכן מתגשם יותר ויותר, עם התפשטות הגלובליזציה והאוניברסאליות.

195. בכת"ק: יחדו לדור.

196. הרב מחדד את העובדה שהאנושות גילתה שהעולם אינו שטוח – השקפה שייתכן ועלולה ליצור הרחקה בין האומות – אלא עגול, וכולנו נמצאים בכפיפה אחת.

197. מעניין שכאן שינה העורך מכת"ק: יחש, ובהמשך לא שינה. אף דבר זה אולי מצביע על כך שהעריכה נפסקה באמצע, כפי ששיערנו במבוא.

198. ראו סגנון דומה בעין איה, שבת פרק ו', סע' מד, וב'דרשת הדגל', בספרי 'להרים את הדגל', עמ' 181.

199. כשתשלים, כשתשתלם.

200. הרב מדגיש כאן שלעומת התפישה הגלותית והמפלגתית, דווקא הדת הלאומיות אמורים להתאחד, וכפי שהדגיש במקומות רבים, זאת הישראליות המקורית והנצחית שמשקפת

הדתות,²⁰¹ הכל לפי ערך השינוי, לפי החילוף של המקום ושל התולדה. ע"כ כשם שלא יבא השלום הלאומי ע"י ביטול ערך של הלאומיות, ולהיפוך יכירו כל טובי לב, כי כשם שרגש המשפחה נכבד ונעים, קדוש וטהור הוא, וכשיאבד מן העולם אובדת עמו האנושיות הון רב של אושר חיים וקדושת אמת, כן המשפחה הלאומית וכל רגשותיה, והמון הרעיונות הטובים והמעדנים²⁰² הנקשרים עמה,²⁰³ אם תאבד מן העולם תשאיר במקומה²⁰⁴ חורבן מלא,²⁰⁵ שיביא מפח נפש בנשמה²⁰⁶ הכללית,

בתנ"ך, ר' למשל אורות, עמ' יד (ו', סד); מאמרי הראי"ה, עמ' 229. ראו גם אורות, עמ' ע-עא שהזכרנו לעיל הערה 22, ששלוש הצלעות שבמשולש האידיאות: המפלגות הדתיות, הלאומיות והאנושיות, אמורות לא רק להגביל אחת את השנייה מלהגזים בהתפשטותה, אלא גם להיפגש, "לסייע ולשכלל", ולהשלים זו את זו.

201. בכת"ק: צביוני הדתות, או אולי יש לפענח: צביוני הדיעות (לפי פיענוחו של ר"א עיטם). אך בערוך כאן: צביונם הדתות, ואולי התכוון לערוך: צביונם של הדתות, או צביונם הדתית, כלומר, של הלאומיות.

202. בכת"ק: הטובות והמעדנות.

203. מלבד היותה "חברת אחריות גדולה" (אורות, עמ' קט) בתחום החומרי, הלאומיות "מעדנת" ומועילה גם בתחום הרוחני. הנתניה והאלטרואיזם ש"מחלצים מהפרטיות" (ראו אורות הקודש, ח"ג, עמ' קמז), באים לידי ביטוי קודם כל כלפי האחים במשפחה, ולאחר מכן במעגל הלאומי הרחב יותר, ורק לאחר מכן כלפי האנושות בכלל. דילוג שלבים דיבור על אהבה לזר כאילו הוא אחיך, הוא צעד מלאכותי ומבלבל שמציג את ערך הנתניה כשקרי, ראו אורות, עמ' קסט, ולעיל בסוף הערה 112. התועלת המוסרית של הלאומיות מודגשת היטב גם אצל תלמידו המובהק של הרב קוק, הרי"מ חרל"פ, ממעיני הישועה, עמ' יב: "כשמגיע תור התגלות צעדי הגאולה, ראשית התשובה היא, לשוב ולהקיץ מחדש את מושגי הכלל הנעלם של ישראל, ולהתנער לאט לאט מהפרטיות, שמתוך זה יחדלו כל החטאים והעוותים...". הלאומיות היא המחנכת הגדולה לנתניה ועל כן לא כדאי לבטלה. בנוסף, ראו לעיל הערה 112, שהעריך הרב זצ"ל גם גאווה לאומית פשוטה, שאף היא, במינון הנכון, מביאה את היחיד להקרבה למען הכלל, ולהערכה וביטחון עצמי החיוניים למימוש הכוחות הפוטנציאליים, ראו למשל, מאמרי הראי"ה, עמ' 234. קל וחומר בישראל, ממלכת כהנים וגוי קדוש, שללאומיות שלו יש תפקיד מוסרי נצחי, ראו בהמשך בהערה 205.

204. בערוך: במבוקמה.

205. אמנם השוו אורות, עמ' קנו: "ראויה היא האנושיות שתתאחד כולה למשפחה אחת, וחדלו אז כל התגרות וכל המדות הרעות היוצאות מחילוקי עמים וגבולותיהם"; שם, עמ' קמג: "... כל זמן שיש חילוק עמים בעולם..."; שם, עמ' קס: "... וכשצריך העולם לעבור ענין הלאומיות אל הכללות..."; וראו לעיל בהערה 114. אך גם כשכל האומות יתאחדו למשפחה אחת, עדיין צריך העולם ל"בכור", "בני בכורי ישראל", הסגולה הנצחית של ישראל (ע' מדבר שור, עמ' קמב). תלמידו המובהק של הרב קוק, הרי"מ חרל"פ, מצייר (ממעני הישועה, עמ' שכא) ציור מוחלט שלעתידי,

שידאיב לה הרבה יותר מכל המכאובים אשר סבלה מסיבת הסתמנות הלאומיות, כי אם צריכה היא האנושיות לקבל את הטוב ולדחות את הרע. כח הדוחה וכח ההמשך²⁰⁷ יחדיו בונים את העולם החמרי,²⁰⁸ וכח הקוסמופוליטי והלאומי יחד²⁰⁹ בונים²¹⁰ את היכל האנושיות ועולם אשרה.²¹¹ וכמו בערך הלאומיות כן הוא בערך

כל האומות שבינתיים התבגרו, יתנגדו נחרצות לכל לאומיות, גם הישראלית, "בזמן שישלם הרגש הלאומי אצל ישראל... מתוך זה יקומו העמים כלם כאיש אחד לחלוק על הרגש הזה... ויאמרו כי ההתפלגויות שבין עם לעם והכרת הלאום מביאה רק רעה לעולם... על ידי המלחמות והמריבות שביניהם. מתוך מחשבה זו יצאו למלחמה על בית ישראל, כדי להעביר את הרגש הזה מן העולם, וזוהי מלחמת גוג ומגוג... וגדול יהיה היום ההוא, יום נקם בגוים, ואז יודו ויאמרו כי באמת זכות הלאומיות היא מיוחדת לישראל לבד, 'הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב'. כך מצאנו גם בממדבר רבה ב', ג: "אמר הקב"ה: יש לאומות דגלים ואין חביב עלי אלא דגלו של יעקב, הה"ד 'דגלו עלי אהבה". אין ספק שהרב חרל"פ תפס את המשנה האחרונה של רבו. ראו היטב בהמשך, הערות 223-224.

בפנקס הדפים ב', [8] (בתוך קבצים מכתב יד קדשו, ח"ב, ההדגשות אינן במקור), מפרט הרב שהלאומיות העתידית של הגוים תעבור כמה שלבים: "ירושלים, ונקודת ציון ביחוד, תורה על שיבת המין האנושי למרומי מצבו ביחס להעמים שכבר נתפלגו, שישובו לחטיבה טובה וטהורה. אמנם גדול ממנה הוא גן עדן, שישובו המין האנושי לגבה מעלתו בפרטיו, עד שלא יהיה צריך שום לימוד והדרכה, ולא עזרת קיבוץ, כי אם לחיות בגן עדן, לעבדה ולשמרה, בתור טיול ועונג מורחב הממלא את החומר והרוח עדנים".

206. כן בכת"ק, אך בערוך, כנראה בטעות: הנשמה.

207. בכת"ק וכח המושך, ביטוי המופיע כמעט מאה (!) פעמים בכתבי הרב. לעומת זאת, לא מצאתי שוב את הביטוי שבעריכה ("כח ההמשך") באף מקום בכתבי הרב. ייתכן שיש בכך סימן שאלה לגבי זהות העורך, אך דומה שבכל זאת אין בכך כדי לערער שסגנון העריכה הוא באופן מובהק זה של הרצב"ה, ראו לעיל במבוא, ובפרט כשייתכן ומדובר על עוד טעות בהקלדה כאן, מני רבות (ראו במבוא).

208. כמו בשדות המגנטיים.

209. ניסוח מתמצת של רעיון מרכזי ביותר במשנתו, "איחוד ההפכים", ראו לעיל בהערה 73.

210. כן בכת"ק ורק כך מסתדר גם המשך המשפט. לעומת זאת בערוך: באים את, ואכן ייתכן לקרוא כך בכת"ק, אך פענוח זה לא מסתדר עם המשך המשפט (ושמא מדובר, כאמור במבוא, בעריכה שהופסקה באמצע, בקריאה ראשונה של המפענח, שידע שיצטרך לחזור ולערוך).

211. שני האידיאלים הללו הם חיוניים היום ובמשך התהליך, גם אם בסופו של דבר ייתכן שהלאומיות העולמית תיעלם, ראו לעיל הערה 205. חייב להיות שלב שבו כל אומה מפתחת את הצביון והאור המיוחד שלה, בעזרת המרחק וההבחנה שבין האומות. ר' 'דרשת הדגל': "הכרנו שהמחשבה הקוסמופוליטית, בהיותה שטחית ועומדת רק על ההערכה הכללית של האדם בכללות

הדתיות, לא ההעברה הדתית תביא את האושר,²¹² עם ההעברה הדתית עובר אוצר רב של עז וחיים של אוצרות טוב אין חקר ואין קצה להם, כי אם ההכרות הדתיות סופן²¹³ שיעמדו²¹⁴ זה לעומת זה, ביחש של קישור וידידות. כל רעיון של איבה, של ניגוד ושל הירוס יכלה ויאבד, רק המגמה העליונה הפנימית הכללית, המלאה אורה קדושה ושלוש אמת, אוצר אור וחיי עולם ישאר בהם, ויכירו אלה את אלה בהכרת אחוה, אין כל אחת משלמת²¹⁵ את תעודתה בגבולה, ועושה את מה שצריכה לעשות בחוגה, ויחושם זה לזה יהיה²¹⁶ יחש אורגני. ההכרה הזאת מביאה, ממילא גם באה, ע"י ולידי ההכרה העליונה של האחדות,²¹⁷ של אור אין סוף, המופיע על כל ובתוך כל, ובזה ממילא מוכרח קרן ישראל להתרומם, "השתחו לו כל אלהים".²¹⁸

- האנושיות, בלא הבחנה של הרכוש הגדול המיוחד לכל עם ולכל גזע, מחשבה זו לא תביא לעולם את הברכה האלוהית ואת האושר הנצחי של אור החיים.
212. בנושא זו של האנטינומיזם והאנרכיה, חלק הרב זצ"ל בחריפות על הר"ש אלכסנדרוב, באגרות חשובות, ראו רשימה אצל ידידנו הר"נ גוטל, מכותבי ראייה, עמ' 50-51. למרות שייתכן והרב סובר הרב שעתידות מצוות להתבטל (נדה סא, ב), ר' למשל: אגרות הראייה, ח"א, עמ' נא; קובץ א', שעו; קובץ ג', שלו; מאורות הראי"ה, שבועות, עמ' רעט; שם, עמ' רפא, בוודאי אסור להקדים את המאוחר ולדלג שלבים בזמן הזה.
213. בכת"ק: סופם.
214. כך בכת"ק, ובערוך: שיעידו, והוא כנראה טעות בהקלדה.
215. לעומת הביטוי הקדום הזה שכמעט ולא מצאתי אותו שוב בכל כתבי הרב, הביטויים "משלים/ה" מופיעים פעמים רבות בהמשך כתביו.
216. כך מוקלד בערוך, אך מעניין ביותר שבכת"ק המילים: זה לזה מחוקות (!), וכתוב: לָא יהיה יחש אורגני, רצ"ע.
217. כלומר, ההכרה הזאת (האורגנית, של אחוות המפלגות) באה ע"י ההכרה העליונה של האחדות, וגם מביאה לידי ההכרה העליונה של האחדות.
218. תהלים צ"ז, ז, כלומר, כל הכוחות (כולל הלאומים והדתות השונים, ובעיקר כל המפלגות והתנועות השונות בכלל ובפרט בישראל) צריכים להשלים אחד את חברו ולהיכנע למקורם המאחד, האחדות האלוקית.
- פירושו המקורי של הרב מסביר שם את כל הפרק: "ה' מלך (במלוא אחדותו, ואז) תגל הארץ, ישמחו איים רבים (גם כל הדתות והאומות ישמחו בשלום שיתגלה בכך)... צדק ומשפט (כאמור, אלה האידיאלים הגבוהים שמחפשים הצעירים) מכן כסאו... האירו ברקיו תבל (כאמור, אור הדעת האלוקי יאיר לכל העולם ולכל הערכים)... הגידו השמיים צדקו (כנ"ל, אידיאל הצדק האוניברסאלי) וראו כל העמים כבודו (כל זה יוסיף ויחזיר כבוד לתורה ולהקב"ה בעיני כולם)... (ואז, הביטוי המסכם): השתחו לו כל אלהים (=הכוחות). שמעה ותשמח ציון ותגלנה בנות יהודה למען משפטך ה' (התחיה הלאומית אמורה להתבסס על התורה והשלום כנ"ל)".

תורת²¹⁹ שלום זאת, המרחבת את הלב ומעדנת את הנפש, המביאה חיים ואורה בכל גויי תבל ובחדרי לבב של כל איש יחידי, המפלשת אורה בכל בית ומשפחה, בכל חברה ואגודה, היא צריכה להתלמד הרבה ממקור האורה. האנושיות עוד לא פתחה כמעט אפילו את הדף הראשון מתורת שלום זאת,²²⁰ לא קראה עדיין בשמו של הקב"ה ד' שלום.²²¹ לא היתה האפשרות לזה כ"ז שלא התחילו הניצנים של שלום הלאומיות להתנוצץ. עתה הנה התנוצץ, בא ע"י הדעות ההומניות שהתגברו בעולם משך מאת שנים ויותר אבל לא יכלו להחזיק מעמד²²² כי לא באו עד מרום הפסגה. לא יכלו למצא מעמד בשלום הדתות²²³ בערך מבוסס המביא חיים ואורה, המביא ברכת שמים ליחידים ולציבורים, המרבה אמונת אמת אהבת אלהים ואהבת הבריות, אמצח החיים ושמחת הנשמות. ע"כ בא התור לישראל להופיע באורו,²²⁴ יחד

כאן אנו רואים שסגנון מובהק זה של מרן הרב קוק זצ"ל – סיכום רעיון בסוף הפסקה ע"י פירוש חדשני של פסוק (ולפעמים פרק) – מופיע כבר בכתביו המוקדמים.

219. מכאן ואילך לא נמצא בנוסח הערוך, אך אנו משלימים את המאמר ומוסיפים את פסקת ה"חתימה", מתוך כתי"ק של הרב זצ"ל, שממנה אף נלקחה כותרת המאמר. השאלה נשאלת מדוע, אם כן, פסקה זו איננה מופיעה בנוסח הערוך כפי שמצאנו אותו? ראו לעיל במבוא.

220. הרב זצ"ל צופה שרעיון זה של "תורת השלום" ושל האחדות הכוללת, הולך "להרעיש את העולם" בחדשנותו ובהשלכותיו האוניברסאליים. השוו ניסוח דומה בהקשר אחר באורות התשובה, ה', ז.

221. שופטים ו', כג-כד.

222. למרות ההתקדמות וההתבגרות המוסרית והנימוסית במישור הבינלאומי. אכן, זמן קצר לאחר כתיבת הדברים פרצה מלחמת העולם הראשונה.

223. לגבי חזונו של הרב זצ"ל בנוגע לדתות האחרות, הוא מדמה את עתידן לזו של האומות השונות. ראו היטב לעיל הערה 205, ובאגרות הראיה, ח"א, עמ' קמב (מאדר א' תרס"ח): "על דבר האמונות הזרות... לא הבלעתן והריסתן היא מטרת אורם של ישראל, כמו שאין אנו מכוונים הרס כללי לעולם ולאומיו כולם, כי אם תקנתם והעלאתם, הסרת סיגיהם, וממילא יצטרפו בזה למקור ישראל, להשפיע עליהם טללי אורות." "והסרותי דמיו מפיו ושקוציו מבין שיניו ונשאר גם הוא לאלהנו" (זכריה ט', ז), וזה נוהג אפילו באליליות, וקל וחומר בדתות הנסמכות בחלק מיסודותיהן על אור תורת ישראל... ואהבת אחים של עשו ויעקב, של יצחק וישמעאל, תעלה על כל אותן המהומות... דעה רחבה זאת, ממותקת במתקה ודבשה של תורת אמת, צריכה להתלוות עם כל ארחותינו באחרית הימים, "למחתם אורייתא בהיכלא דמלכא משיחא בהפיכת מריא למתיקא וחשוכא לנהורא" (ע"פ הקדמת ספר הזוהר).

224. התחייה הלאומית הישראלית שהתחילה בימי הרב זצ"ל, הייתה מוכרחת לבוא, כשלב חיוני לשלום האוניברסאלי, למרות ההכללה האמורה לעיל, שבדרך כלל הלאומיות המסיימת אצל שאר האומות מצמצמת ואף סותרת את המוסר הכלל-אנושי, כידוע למשל ביחס ההדדי של עוינות בין הלאומיים הצרפתיים והאנגלים, וכל שכן אצל הגרמנים הלאומיים ימ"ש. שונה הלאומיות הישראלית לגמרי, שמגמתה העיקרית היא אוניברסאלית, "לך לך מארצך... ואעשך

עם תביעת התקוממותו, עם חפץ תחייתו על אדמת הקודש, מקור הדעות והאמונות היותר רא[ו]ניות להיות תופסות מקום גדול ומתרחב, וחלק זמן ותקופות חשובות ואדירות בחיי כל האנושיות. שבהופעת האור המקיף המלא קדש ועז עליהם, מוכרח²²⁵ הוא שיתפעל מזה כל העולם האנושי²²⁶ מקצה השמים ועד קצהו, לאור ולטוב, לברכת החיים והשלום. "כטל חרמון שיורד על הררי ציון, כי שם צוה ד' את הברכה חיים עד העולם".

[התפשטות²²⁷ הלמוד שלא לשמה גרם עיקר הירידה, שהיא אשמה בשפלות המצב של הדור. לא לחינם הרעישו כ"כ חכמי המוסר והקבלה על הלומדים רק למען הגדל את שמם.²²⁸

לגוי גדול... ונברכו בך כל משפחות האדמה" (בראשית י"ב, א-ג). עם ישראל נברא כדי להביא "צדקה ומשפט" ואת רעיון המוסר לעולם – כדי "להוציא את האנושיות מתחת סבל נורא של האלילות ותרבותה האלימה והילדותית]... ולהביאנה לחיי חופש מלאי הוד ועדן, באור האידיאה האלהית, ולהצליח בזה את כל האדם כלו" (אורות, עמ' קד).

225. הוסף כאן למעלה בכת"י (של העורך?): בהכרח.

226. הערת הר"ב אופן, ע"פ כת"י ק: כך בקולמוס ראשון (בעט), ובין השורות תוקן בעיפרון: "ובהופיע עליהם האור המקיף הזה, המלא קודש ועז, יושפע מזה כל העולם האנושי".

227. נראה בבירור שהפסקה הקודמת חתמה את הרעיון, ובפרט עם הסיום הקלאסי של הרב זצ"ל ע"י שימוש מקורי של פסוק המתאים לעיקר חידושו. אמנם ליד הפסקה הזאת בפנקסו של הרב זצ"ל, מופיעה הערת עריכה בכת"י של הרצב"ה, למקם פסקה זו במקום אחר, אך בכל זאת הבאנו את הפסקה כאן משום שהיא בהחלט קשורה לרעיון המרכזי שבפסקאות הקודמות, ומחדדת את חוט-המחשבה שהעסיק את הרב זצ"ל בנושא.

228. הבאנו דבריהם למעלה בהערה 83.